
Indústria urbana o indústria dispersa? El rerefons polític d'una polèmica, 1773-1778

Ramon Grau i Fernández*

L'aparició i assentament de la manufactura cotonera a Barcelona al llarg dels dos darrers terços del segle XVIII va fer un impacte fort i durador en el medi urbà. Les aproximacions modernes que posen en relleu el pes econòmic d'aquesta activitat industrial –sigui mitjançant l'estudi de les xarxes de distribució de teixits estampats que abastaven l'Espanya metropolitana i les seves colònies, sigui a través de la comparança amb altres centres europeus de producció d'indianes i teles pintades– conviden a pensar que els contemporanis havien d'advertir-ne els efectes clarament. Aquesta impressió es reforça a la vista d'altres fets de caire estrictament local que no podien passar desapercebuts als ulls dels coetanis: l'aparició d'un nou tipus de treballador assalariat i la creixent proporció dels empleats en el sector fabril respecte al conjunt de la població activa urbana, la incrustació i escalada dels productors d'indianes dins el rànquing de l'empresariat català, el difícil encaix de les fàbriques dins l'espai emmurallat i l'extensió dels prats d'indianes sobre els regadius d'extramurs. Aquests fenòmens, que alteraven equilibris de vegades pluriseculars, foren objecte d'un primer debat tècnic l'any 1784.

Tanmateix, les dures arestes de la nova manera de fer havien ja saltat a la vista abans de l'expansió sobtada que es produí en acabar la Guerra per la Independència dels Estats Units el 1783. El moment crític, relativament primerenc dins del procés de consolidació del sector manufacturer a la ciutat, fou l'etapa d'activitat anticentralista articulada des de Barcelona a l'entorn de la lluita contra el servei militar obligatori, que esclatà com a insurrecció el dia 4 de maig de 1773 i s'allargà durant tot un any mitjançant formacions institucionals alienes a l'ordre establert per la Corona.

Pel que fa a l'aspecte que aquí ens interessa, aquest conflicte és destacable perquè va tenir un reflex immediat en el pensament i l'actuació dels polítics al servei de la Corona en relació amb l'economia urbana, i perquè la reacció del govern espanyol contra la concentració de l'activitat productiva estimulà les autoritats autòctones a respondre-hi i adduir raonaments diferents dels assumits pels representants estatals. Un cèlebre fiscal del Consell de Castella, Pedro Rodríguez Campomanes, en un costat, i, a l'altre, l'Ajuntament de Barcelona i

* Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

un jove escriptor polític barceloní instal·lat a la Cort, Antoni de Capmany, protagonista de la polèmica, objecte central del nostre escrit.¹

Aires de llibertat a Barcelona, 1773-1774

L'avalot de les quintes del dia 4 de maig de 1773 pot ser considerat com un esdeveniment inaugural dins la història contemporània de Barcelona i de Catalunya, tot i que es tracta d'un fet fins fa poc menystingut per la historiografia.²

Entre les fonts immediates a l'episodi, hi ha un contrast entre els documents públics, que tendeixen a treure-li importància, i els de circulació reservada, més reveladors però menys accessibles. Per aquesta facilitat diferencial, els historiadors dels segles XIX i XX han escoltat més les veus públiques que no pas les reservades; però una altra raó poderosa per no gratar la superfície de les narracions oficials és que concorden amb una infravaloració apriorística del Setcents i una mitificació del temps anterior a 1714 que han estat característiques de la historiografia catalanista.

Oficialment, la dinastia borbònica no admetia la continuïtat de les estructures locals de direcció social heretades del règim suprimit pel decret de Nova Planta de 1716, arran de la conquesta. Els capitans generals setcentistes, però, enfrontats al repte de controlar una província díscola i amb característiques especials, vulneraren la lletra i l'esperit de la Nova Planta i instauraren un govern basat alhora en el rude autoritarisme militar i en l'establiment pragmàtic de ponts amb les forces socials i, per tant, amb les seves formes tradicionals. En particular, acceptaren l'organització patronal dels gremis com a interlocutora i col·laboradora sempre que va convenir.³

El març-abril de 1766, arran del motí contra Squillace a Madrid, l'entitat corporativa assegurà al capità general marquès de la Mina el manteniment de l'ordre públic a Barcelona. Per això, quan poques setmanes després, com a resposta

1. La hipòtesi d'una connexió significativa entre l'avalot de les quintes de 1773, els discursos de Campomanes sobre la indústria popular i l'educació dels artesans, i el discurs de Capmany en defensa dels gremis va ser formulada per Jaume CARRERA PUJAL, *La Barcelona del segle XVIII*, Barcelona, Bosch, 1951, vol. II, pàg. 149-150. El 1994, en vam fer el centre de la conferència llegida en l'Acte commemoratiu de l'11 de setembre de 1714 a l'Ajuntament de Barcelona, amb publicació provisional sense notes. La versemblança del lligam no passà inadvertida en els importantíssims estudis de Carlos GARRIGA, «La "enfermedad política" de Cataluña: en torno a la Diputación de los Colegios y Gremios de Barcelona (1773-1775)», *Anuario de Historia del Derecho Español*, LXVII, I (1997), pàg. 721-748, especialment, pàg. 736-737; i «Despotismo ilustrado y desorden social: la restauración de la Nueva Planta de la Audiencia de Cataluña (1775)», *Initium. Revista Catalana d'Història del Dret*, 2 (1997), pàg. 485-516, especialment, pàg. 502-503. Una confrontació entre els textos de Campomanes i Capmany a la llum de l'avalot de les quintes, a Ramon GRAU i Marina LÓPEZ GUALLAR, «Antoni de Capmany i el primer discurs contra Campomanes», dins Josep Fontana, *Historia i projecte social. Reconeixement d'una trajectòria*, Barcelona, Crítica, 2004, pàg. 539-550. Referències específiques a la bibliografia clàssica i moderna es poden trobar a l'edició definitiva de la conferència esmentada: Ramon GRAU i FERNÁNDEZ, *Antoni de Capmany i la renovació de l'historicisme polític català*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona (*Quaderns del Seminari d'Història de Barcelona*, 8), 2006.
2. A més dels treballs citats a la nota anterior, per a l'examen del motí de 1773 des del punt de vista dels testimonis militars és important l'estudi de Lluís ROURA i AULINAS, *Subjecció i revolta en el segle de la Nova Planta*, Vic, Eumo, 2006.
3. Sebastià SOLÉ i COT, *El gobierno del principado de Cataluña por el capitán general y la Real Audiencia -el Real Acuerdo- bajo el régimen de Nueva Planta (1716-1808). Una aportación al estudio del procedimiento gubernativo a finales del Antiguo Régimen*, Barcelona, Universitat Pompeu Fabra, 2008, pàg. 148-169.

verament il·lustrada a l'avalot, es van crear càrrecs electius als municipis espanyols –quatre diputats del comú i un síndic personer en el cas de l'Ajuntament barceloní–, els gremis esdevingueren els canals principals dels processos electorals en detriment del previst sufragi per circumscripcions territorials.⁴ Ara bé, el 1770 es va instaurar una divisió de la ciutat en cinc districtes i quaranta barris, i aleshores les eleccions de diputats i de síndic –i les dels mateixos alcaldes de barri, càrrecs electius també– deixaren de passar per les sales gremials i s'obriren a tot el veïnat, inorgànicament.

El mateix any es va promulgar una ordenança per al reemplaçament de soldats a l'exèrcit del rei que substituïa el voluntariat per un alistament general de joves i la tria anual per sorteig d'una cinquena part dels inscrits. Els empresaris barcelonins, agremiats o no, consideraven aquesta servitud contrària als interessos de la producció i van fer sentir la seva veu, potser esperonats pel seguit d'exempcions declarades a la mateixa norma estatal per raó d'interès econòmic en sectors considerats estratègics arreu d'Espanya. Després d'haver-ne ajornat localment l'aplicació els dos primers anys, en acabar l'any 1772 la Corona insistí a aplicar a Barcelona i Catalunya el sistema de quintes en la campanya de reclutament de la primavera següent. Aleshores es formà una junta de representants dels dotze corregiments catalans, que es reuní a la capital del Principat amb coneixement i autorització dels caps militars. El 17 de gener de 1773 aquesta Junta general del Principat suplicà al rei l'exempció de quintes al·legant el dany que el sistema provocaria en l'economia regional, i el dia 23 atorgà poders a favor de Gabriel Garriga perquè actués com el seu representant a la Cort.⁵ Dos mesos després, el 17 de març, la Junta va repetir la demanda, infructuosament.⁶

Tot i el rebuig explícit del rei i la dissolució de la junta dels corregiments –o potser a causa d'aquesta dissolució forçada–, les autoritats borbòniques es trobaren a l'hora de la veritat sense instruments per procedir als alistaments. Els flamants alcaldes de barri tenien com una de les seves missions primordials l'e-laboració d'un padró, però no havien aconseguit formar-lo i mantenir-lo al dia. Quan les autoritats van demanar als gremis les llistes dels joves susceptibles d'entrar a les bosses del sorteig, les corporacions, que acabaven de perdre pes polític en favor dels alcaldes, es van negar públicament a suplir-los i a lliurar els noms dels seus dependents. I és en aquest context d'enfrontament obert entre

4. En aquesta conjuntura aparegué un important antecedent doctrinal de les defenses dels gremis que deu anys després produïrien l'Ajuntament de Barcelona i Antoni de Capmany com a resposta als atacs de Campomanes: FRANCISCO ROMA ROSELL, *Disertación histórico-político-legal por los Colegios y Gremios de la Ciudad de Barcelona y sus privativas*, Barcelona, Thomàs Piferrer, 1766. Publicat també dins PEDRO MOLAS RIBALTA, *Los gremios barceloneses del siglo XVIII. La estructura corporativa ante el comienzo de la revolución industrial*, Madrid, Confederación Española de Cajas de Ahorros, 1970, pàg. 556-577.

5. GARRIGA, «La "enfermedad política" de Cataluña...», pàg. 726-727, i «Despotismo Ilustrado y desorden social...», pàg. 500, nota 53. També: LLUIS ROURA i AULINAS, «La Diputació de Catalunya de 1773», *Pedralbes*, 23 (2003), pàg. 237-268.

6. Del mateix dia 17 de març de 1773 és la *Real Ordenanza adicional a la de reemplazos de tres de noviembre de mil setecientos y setenta, por la qual se sirve S. M. declarar varias esenciones y casos para la más fácil y exacta egección del alistamiento y sorteo, guardada equidad*, Madrid, Pedro Marín, 1773. Aquesta nova tongada d'exempcions no es feia ressò de les demandes catalanes. Fins al 30 de març, després de la segona súplica catalana al rei, el corregidor no comunicà al consistori municipal de Barcelona que el monarca havia rebutjat la primera el 26 de febrer (1D-II, *Político: Real y Decretos*, 1773, f. 118).

un govern sense instruments eficaços i unes organitzacions locals fortes encara en la seva parcel·la que es va produir un avalot plebeu amb un suport social molt ampli.

Dins la mateixa jornada de l'esclat, s'aconseguí una ambigua però efectiva pacificació dels revoltats, amb descrèdit de l'atrabiliari capità general, Bernardo O'Connor Phaly, que aviat seria destituït per la seva incapacitat de controlar les rèpliques del motí produïdes durant les setmanes següents i d'impedir que els soldats i oficials les provoquessin amb la seva conducta. Amb permís del mateix O'Connor, els representants dels gremis barcelonins es van reunir el dia 6 de maig i elegiren una diputació que va quedar formalment constituïda el dia següent.⁷

Començant pel bisbe –decisiu en les primeres negociacions– i acabant per la mateixa Audiència –màxima autoritat civil del Principat, encarregada de la investigació i el càstig dels responsables dels desordres–, el conjunt de les institucions autòctones va col·laborar amb els gremis en el muntatge d'aquest poder paral·lel que va recaptar fons i va actuar a Catalunya i a Madrid. A la Cort, hi va comparèixer a través del mateix representant que havia nomenat la Junta formada pels delegats dels corregiments el mes de gener. Sens dubte això establia un lligam entre una representació emanada, al capdavant, de les estructures de govern territorial establertes per la Nova Planta a Catalunya i una altra d'aliena al règim borbònic, amb arrels antigues i que, com la seva predecessora, assumia la representació dels interessos de tota la producció –també la de les manufactures lliures– i de tota la societat catalana, a pesar de la seva extracció barcelonina.

Més endavant, la diputació dels col·legis i gremis actuà a Madrid mitjançant els representants de la noblesa catalana a la Cort. Triats com a emissaris pel mateix rei el maig de 1773 per organitzar una junta que resolgués si més no formalment el sorteig de quintos, aquests aristòcrates vinculats també a l'Ajuntament de Barcelona esdevingueren solidaris amb la reivindicació empresarial i popular.⁸

De la formació de la Diputació, se n'assabentaren totes les autoritats estatals implantades a Barcelona i una part dels ministres de Carles III a Madrid, en particular el comte de Ricla, secretari de Guerra, i el comte d'Aranda, president del Consell de Castella, que teòricament almenys era la segona autoritat del reialme. Sembla clar que Aranda fou sensible a les raons catalanes, però aquells dies

7. GARRIGA, «La "enfermedad política" de Cataluña...», pàg. 728-729, ha subratllat la legalitat d'aquesta constitució de la Diputació el 7 de maig de 1773.

8. El 31 de maig de 1773 va quedar constituïda una junta especial «para entender en el actual remplazo», formada per tres nobles catalans enviats per la Cort arran de l'avalot i sis membres de l'Ajuntament. Els primers eren el marquès de la Manresana i Ramon de Ponsich (que eren a Madrid com a diputats de la noblesa del Principat en busca de reconeixement col·lectiu) i el regidor barceloní Francesc de Novell (que hi era des de començament de març a l'empara del comte d'Aranda). Per part municipal, els membres eren el marquès de Sentmenat i Josep Francesc de Portell, regidors; Josep Pujol i Miquel Valldejuli, diputats del comú; Ramon de Sans, síndic procurador; i Bonaventura Vall-llocera, síndic personer (AHCB (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona), 1D-I, *Acuerdos*, 1773, f. 219v-220v). Entre el 8 de setembre de 1773 i el 26 de març de 1774, almenys, el marquès de la Manresana mantingué correspondència escrita amb la Diputació dels Col·legis i Gremis, en qualitat de representant dels seus interessos a Madrid (GARRIGA, «La "enfermedad política" de Cataluña...», pàg. 731, nota 36). Interpretem com a error d'impressió que els anys consignats per Garriga són 1774 i 1775, datació incompatible amb el fet que la font d'informació és la consulta del Consell de Castella de 18 de novembre de 1774 i que no encaixa amb les altres notícies i el mateix contingut de les cartes del marquès.

anava perdent la partida en la seva dura pugna amb un dels fiscals del mateix Consell, l'ambiciós Pedro Rodríguez Campomanes.⁹

Aquell primer any de 1773, la commoció urbana contra el servei militar obligatori es resolgué mitjançant el recurs a una pràctica amb molt de futur: els sortejos simulats que posaven a disposició del rei mossos prèviament comprats pels agents econòmics locals. Així s'evitava que pengés sobre tota la població masculina l'amenaça de veure interrompuda la vida civil entre els divuit anys i els trenta-sis; és a dir, des de la fase final de l'aprenentatge d'un ofici fins al moment en què l'individu hauria hagut de tenir formada una família i assolida la plenitud de l'exercici professional.

Amb vista a la següent campanya anual de reclutament, el 4 de desembre de 1773 els diputats dels col·legis i gremis miraren d'anar més enllà i adreçaren al rei un memorial que demanava de nou per als catalans l'exempció permanent del servei militar. Malgrat la crosta d'adulació que la Corona exigia en qualsevol comunicació que li anés adreçada, els arguments emprats eren més agosarats que els aduïts a començament d'any pels representants dels corregiments:

...y pues sois verdadero imitador del Dios de los Exércitos, i en su nombre gobernáis tan dilatados reinos, concedednos, Señor, aquella libertad en que se dignó criarnos la Divina Providencia; fiad en ella, Señor, que cuidará como siempre de la felicidad de vuestros reinos; acordaos que la libertad, amparada de vuestras reales benignidades, ha hecho que Cataluña sea la piedra preciosa de vuestra Real Corona. No queráis, Señor, de un solo golpe derribarla, pues querer su ruina es decir que os arrepentís de haverla honrado con tantos beneficios i que despreciáis los muchos tesoros i servicios que percibe el Estado de los afanes de estos pueblos. No podemos creer que tal suceda, siendo Vos el rei más clemente que conocemos; esperamos, sí, de la innata ternura i commiseración de Vuestra Magestad concederá a estos naturales la Real Gracia que solicitan de la esencia del annual reemplazo...¹⁰

És palès que els representants dels gremis parlaven amb el suport d'algun jurista expert en doctrina política, possiblement Josep Francesc Camps, que aquell any exercia com a síndic personer.¹¹ Segons el seu discurs, la ratificació de la lli-

9. El 29 d'abril de 1773 Aranda acceptava deixar la presidència del Consell i marxar a París com a ambaixador (Janine FAYARD i Rafael OLAECHEA, «Notas sobre el enfrentamiento entre Aranda y Campomanes», *Pedralbes*, 3 (1983), pàg. 5-59). El 16 de juny, l'agent de la Diputació a Madrid comunicava als diputats la marxa imminent del noble aragonès (GARRIGA, «La "enfermedad política" de Cataluña...», pàg. 739, nota 62). El 12 d'agost, Aranda es va acomiadar del rei a La Granja i continuà viatge cap a França. Des de l'"exili" parisenc, el 20 de gener de 1774 l'ambaixador escriuria a Manuel de Roda, secretari de Gràcia i Justícia: «La idea de las quintas parece que se sostiene; temo mucho que han de ser la ruina del reino, siendo anuales, y han de causar muchos disgustos» (Jesús PRADELLS NADAL, «Política, libros y polémicas culturales en la correspondencia extraoficial de Ignacio de Heredia con Manuel de Roda (1773-1781)», *Revista de Historia Moderna* (Universitat d'Alacant), 18 (2000), pàg. 126; la carta està publicada a pàg. 157-158, nota 107).

10. AHC B, 2A-I, *Gremis general*, Varia 1, *Memorial dels diputats dels col·legis i gremis de la ciutat de Barcelona*, 4-XII-1773. Reproduït dins GRAU, *Antoni de Capmany i la renovació de l'historicisme...*, Apèndix documental, 2, pàg. 77.

11. Josep Francesc Camps era comptador municipal del cadastre, i des de febrer de 1773 anava investigant els deutes incobrables –però pagats per l'Ajuntament a l'Estat– acumulats des de 1759 amb vista a reclamar-ne la devolució en l'exercici de 1775 (AHC B, 1D-I, *Acuerdos*, 1774, f. 352-353). A l'elecció del síndic personer de l'Ajuntament celebrada el 12 de juliol de 1773 va sortir primer Ignasi Aparici i en segon lloc Camps, tots dos doctors en dret, com el seu antecessor, Bonaventura Vall-llocera. Tant Aparici com Camps renunciaren al

bertat natural, originada en Déu i assumida pels tres reis de la Casa de Borbó en la seva política econòmica, havia originat la florida moderna de Catalunya, tan útil a les empreses de la Corona, començant per les de caràcter bèl·lic. No en va Barcelona haver estat la base logística de les campanyes de Felip V a Itàlia des de poc després de la caiguda de la ciutat a les seves mans. El cop de 1714 no havia esborrat de la memòria el discurs polític elaborat al llarg dels segles en diàleg amb altres reis-soldats igualment voraços, des de Jaume I fins a Ferran el Catòlic. Actualitzant-lo, els caps de les corporacions econòmiques barcelonines posaven en relleu que, dels recursos creats pel treball, el rei podia extreure'n més profit a través del pacte que no pas mitjançant una imposició unilateral que, per desconeixement dels mecanismes de l'economia urbana o per irreflexió, destruiria les fonts mateixes de la riquesa col·lectiva.

La persistència de l'esperit d'autonomia i de lliure servei als monarques legítims es manifestava en aquella conjuntura històrica de moltes maneres. El pacífic successor d'O'Connor a la Capitania General, Felipe de Cabanes, sostingué davant el govern de Madrid la pretensió dels nobles catalans de poder actuar col·lectivament com a junta: ho anaven fent, no sols en benefici del seu estament, sinó –com ja hem vist– de les corporacions artesanes i del conjunt de la societat catalana revoltada contra les quintes. Com en el cas dels gremis, es tractava de renovar i consolidar una altra concessió *de facto* que havia estat eficaç sota el govern del capità general marquès de la Mina, mort el 1767. Cabanes argumentava que «no puede ser la nobleza de peor calidad que los gremios, que se juntan quando les conviene». L'informant ministerial anònim que ressenyava la petició en un escrit adreçat segurament al superior jeràrquic de Cabanes, el comte de Ricla, veia, tanmateix, l'emulació entre els grups socials catalans des d'una perspectiva ben diferent, com un perill de reversió a la constitució antiga:

Es bolver al principio de la libertad antigua, en donde se conocía el Principado por estamentos. En lo que desean, se havilita el Brazo de la nobleza. Los gremios ya juntos se juzgan cuerpo, y llaman diputación quanto escriben: con que ya no falta sino el Brazo Eclesiástico, que saldrá mañana, y, después, que adquieran privilegios y exenciones con que se separen del yugo. Con que, a qué multiplicar cuerpos, si no podemos allí con los que hay?¹²

Incitacions a la repressió econòmica

La mateixa impressió de pèrdua de control sobre la societat barcelonina i catalana emana dels documents militars que –potser com a aportació a les investigacions engegades pel Consell de Castella el mes de juliol de 1774, potser com a

càrrec tot seguit, però el segon fou obligat a acceptar-lo l'11 d'agost (AHCB, 1D-I, *Acuerdos*, 1773, f. 311v-312v). A Barcelona, el càrrec de síndic personer va ser ocupat molt majoritàriament per juristes (Pere MOLAS RIBALTA, «Diputats i síndics a l'Ajuntament borbònic de Barcelona (1760-1808)», *Revista de Dret Històric Català*, 4 (2004), pàg. 15-17 i 23-27, Taula 1).

12. AGS (Archivo General de Simancas), *Guerra Moderna*, lligall 1465. Reproduït dins GRAU, *Antoni de Capmany i la renovació de l'historicisme...*, Apèndix documental, 3, pàg. 79-80.

expressió del ressentiment pel nou rumb civilista que prenia la direcció de l'Estat— recapitulen el procés d'insubordinació i se centren en les mesures preventives i les qüestions estratègiques. Són les extenses memòries titulades *Precauciones contra alborotos, motines y rebeliones en la plaza de Barcelona*¹³ i *Ephemérides comentáreas de la quinta del Principado de Cataluña, y especialmente de Barcelona, que se debió hacer en virtud de Reales Órdenes en este presente año de 1773, para el reemplazo del Ejército*.¹⁴

Els memorials adreçats a la Cort immediatament després de l'avalot del 4 de maig per l'Ajuntament, el bisbe, els gremis i els comerciants tendien tots a desmentir qualsevol connivència de les institucions amb la revolta i a reduir-ne la participació a una petita part de la plebs. Aquestes memòries reservades, en canvi, en descriuen el gran abast. L'animositat contra els catalans que manifesten els autors respectius i l'ocultació dels abusos dels soldats que s'hi pot detectar no n'anihilen la credibilitat, amb anàlisis que els porten a conclusions pràctiques molt dures, tant en l'ordre políticomilitar com en l'econòmic, vista la vocació econòmica catalana com la font d'una tendència democràtica inacceptable. El colofó de les *Ephemérides* és inequívoc:

No sería difícil descubrir el origen de la inveterada perniciosa costumbre de esta capital en resistirse a la obediencia que observan religiosamente los demás pueblos. Y no puede dudarse que su conocimiento daría luz para aplicar oportunas providencias que la privasen para siempre del deseo de sacudir el yugo. La materia ofrece mucho campo para poder hacer con acierto algunas reflexiones políticas sobre si son provechosas o perjudiciales al Estado las desmedidas riquezas que el comercio, fábricas y manufacturas acopian en Barcelona. Porque combinadas con el genio, inclinación, costumbres e interior gobierno democrático que procuran entretener los varios cuerpos o comunidades en que se dividen sus naturales, forma el todo un complejo de circunstancias que, provocándolos a solicitarse una absoluta libertad, les amenaza su total ruina.¹⁵

Detalls interessants per al nostre objecte els trobem en un altre informe més breu que dibuixa un replanteig de les instal·lacions militars dins Barcelona, amb reforçament de les comunicacions entre les fortaleses principals i control de l'espai civil. Es tracta d'un escrit que ajuda a entendre el seguit d'obres projectades pels enginyers militars, especialment per Pedro Martín Cermeño, i executades en aquell temps. Com a afegitó, la part final del paper proposa «ir disponiendo con maduro examen otras [providencias] meramente políticas sobre

13. Alfonso MENÉNDEZ GONZÁLEZ, «“Victoria por los catalanes”. Los motines de Barcelona en 1773», *Pedralbes*, 11 (1991), pàg. 119-130, n'estudia la versió trobada a la Biblioteca Universitaria de Oviedo, que atribueix a Juan Antonio de Navia, marquès de Santa Cruz de Marcenado. Lluís Roura n'ha publicat una versió més llarga, treta del Servicio Histórico Militar (Archivo General Militar de Madrid) i atribuïda pel seu editor al projecte Pedro de Lucuce, director de l'Acadèmia de Matemàtiques de Barcelona (Pedro DE LUCUCE, *Precauciones contra alborotos, motines y rebeliones en la plaza de Barcelona*, Vic, Eumo i Institut Universitari Jaume Vicens i Vives, 2002).

14. (AGMM) Archivo General Militar de Madrid, *Colección Conde de Clonard*, lligall 39, *Ephemérides comentáreas...*, document descobert i explotat per ROURA, *Subjecció i revolta...*, juntament amb *Precauciones contra alborotos*.

15. *Ephemérides comentáreas...*, f. 102v-103r (citació treta de ROURA, «La Diputació de Catalunya...», pàg. 248).

el comercio, fábricas y manufacturas en esta capital». L'autor hi detalla, de moment, «las que juzgo más propias para cortar la raíz del mal».¹⁶

D'una banda, s'hi diu que «es el comercio, tomado en general, uno de los nervios más vigorosos del Estado», i de l'altra, que «no se puede negar que el genio de estos naturales es trabajador, aplicado i industrioso». No obstant aquesta felicitat confluència, cal –segons l'informador– que l'activitat es mantingui «con recíproca utilidad del soberano y de los vasallos», i no en benefici exclusiu d'aquests, perquè això, «enriqueciéndolos más de lo conveniente, los ensoberbece, los llena de ambición y los dispone a la inovediencia»; de manera que, después d'aprofitar-se de les concessions règies –protecció industrial, obertura de mercats–, «se olvidan de que son vasallos, quando, por más beneficiados, deberían ser también más obedientes». L'autor del paper conclou que «el inmoderado aumento de este Comercio, combinado con el carácter de los naturales, pide una prudente reforma que, dejándolo en un razonable pie, no sea oneroso a el Estado».

Quan es parla de “Comerç”, s'està al·ludint, de fet, a l'organització col·lectiva dels empresaris mercantils, la Junta Particular de Comerç de Barcelona, responsable d'accions que l'informador considera clarament subversives. La primera són «sus notorias declamaciones aquí y sus ponderaciones a la Corte de que con la providencia de quintas iba a caérseles su comercio, sus fábricas y manufacturas, haciendo la mayor fuerza para que no tuviere efecto la voluntad del rey». Aquests memorials, divulgats deliberadament abans de l'esclat del 4 de maig, «fortificaban a la plebe en la depravación de su ánimo». El maquiavel·lisme dels comerciants li sembla més palès encara en una acció posterior a l'avalot:

Pero aún más extraño procedimiento fue el que practicaron con el magnífico, espacioso y bien situado quartel de los Encantes, que el rey les había concedido con otros sufragios para Lonja de su comercio; pues inmediatamente después del tumulto del día 4 de mayo, se dieron prisa a derrivarlo en lo principal, con escándalo de la guarnición y complacencia del paysanage, hasta dejarlo del todo inhabitable en los 8 días siguientes.¹⁷

Potser val la pena de recordar, de passada, que, amb aquesta presa de possessió de l'antiga Llotja, se'n podia iniciar la reconstrucció monumental com a seu de la Junta de Comerç. El conegut projecte neoclàssic ultimad per Joan Soler i Faneca conservaria, per raons clarament simbòliques, la Sala de Contractacions heretada de la gloriosa època gòtica.

Pel que fa al món de la producció industrial, el document aplica una distinció aleshores prou clara entre “fàbriques”, enteses com a indústries amb coordinació d'oficis diversos i concentració física d'una mà d'obra molt abundant, i “manufactures”, un terme més genèric que indica, en principi, els productes del treball manual i, per extensió, els oficis que el desenvolupen i les corporacions gremials.

De les “fàbriques” se'n destaca «el prodigioso número» i que, en moltes d'elles, «se ocupan a centenaes los hombres más relajados en costumbres». A dife-

16. AGS, *Guerra Moderna*, lligall 1465. Reproduït dins GRAU, *Antoni de Capmany i la renovació de l'historicisme...*, Apèndix documental, 4, pàg. 82-84.

17. Episodi esmentat també a *Ephemerides comentáreas...* (ROURA, *Subjecció i revolta...*, pàg. 158).

rència dels treballadors agremiats, aquests obrers no estan sotmesos a cap control i poden reunir-se sempre que els convé i amb les finalitats més tèrboles. Els empleats de les fàbriques d'indianes, sobretot, són considerats el focus principal de la subversió que agita els carrers de la capital de Catalunya:

...de estas hipócritas asambleas se siguen las perniciosas consecuencias que son notorias, pues no hay discordia, desazón o disgusto entre los paysanos que no se atribuya la causa con razón a los que se emplean en las fábricas, especialmente de indianas; así es, que en muchas de ellas nació a un mismo tiempo el tumulto del día 4 de mayo; de sus trabajadores amontonados en la plaza de la Academia se originó el del día 15 de junio, y aun es probable que ellos forjaron los pasquines que precedieron y siguieron a los alborotos.¹⁸

La conclusió és clara:

Por estas razones sería mui conveniente trasplantar algunas fábricas a otras partes, donde sean más útiles al Estado y no puedan conspirar contra la tranquilidad pública.

En el rengle de les “manufactures”, són mencionades les activitats de fabricació d'armes, vestuari i pertrets de guerra, esdevingudes localment molt importants a Barcelona des de temps de les campanyes italianes de Felip V i desenvolupades pels mestres agremiats. Com que, en aquest cas, es tracta d'un servei directe a la Corona, l'informador en troba molt fàcil l'eradicació, perquè «con igual equidad y más distributivo beneficio del Estado, podrían aprontarse en las demás provincias».

Els perills a llarg termini de l'auge de la burgesia urbana, mercantil i industrial, són vaticinats a les frases finals del document:

...olvidándose de plebeyos, quieren igualarse con el ciudadano, con el caballero y aun con el título, lo que les ocasiona una vanidad, un orgullo y un atrevimiento tan grande que, si no se les modera tanto lucro, se experimentarán con el tiempo fatales consecuencias.

Davant els aires de llibertat que bufaven a la Barcelona de 1773-1774, els agents del règim borbònic temien, d'una banda, la restauració política dels antics estaments, i de l'altra, l'obliteració de les fronteres entre les classes socials tradicio-

18. La ressenya del tumult de la placeta de l'Acadèmia que el dia següent van signar els dos síndics de l'Ajuntament ofereix una visió totalment diferent i conté informacions que amb tota seguretat van inquietar els responsables militars. Després d'atribuir-ne l'origen a l'agressió imprudent d'un soldat, l'informe municipal assigna a un destacat fabricant d'indianes i a un comerciant matriculat l'afortunada gestió del conflicte *in situ* abans de l'arribada de les autoritats formals, primer els alcaldes de barri i després un diputat del comú, que també se situen en un segon pla respecte als diputats gremials, i tots ells enfrontats amb la temeritat dels militars: «los señores Juan Canaleta y Joseph Comaduran, rompiendo entre la multitud, se acercaron a los soldados y procuraron con suavidad y zelo mitigarles, suplicándoles rendidamente se retirasen, pues quedavan ellos encargados de la quietud y sosiego de aquel gentío. [...] Los señores Juan Canaleta y Joseph Comaduran, con los diputados de los Colegios y Gremios, para satisfacer las voces de algunos de los atropellados [pels soldats], que querían vengarse del insulto, apasiguaron sus espíritus, no sólo con exortaciones, sino con gratificaciones pecuniarias [...]» (AHC B, 1D-I, *Acuerdos*, 1773, f. 235-237).

nals i l'ascens d'una burgesia capitalista. Combatre alhora les dues tendències era difícil. Sovint s'ha remarcat que la impossibilitat d'escometre una reforma agrària assenyala el límit del despotisme il·lustrat espanyol, aquella variant del règim absolutista consagrada a agitar els recursos socials per obtenir l'augment de la riquesa interior imprescindible per al manteniment del poder extern de la monarquia. Però la inviabilitat a llarg termini de l'equilibri buscat per a la societat urbana emergent a Catalunya també marca els estrets marges de maniobra d'aquell sistema polític.

El despotisme il·lustrat davant el canvi econòmic real

Els ministres més coneguts dels reis Ferran VI i Carles III, i en particular Campomanes, manifestaven un gran entusiasme pel progrés material en les seves diverses formes, però qualsevol novetat genuïna era mirada en aquell temps amb prevenció pels agents polítics. Perquè l'economia no havia assolit encara autonomia respecte a la política, ni en l'esfera de l'anàlisi teòrica –que aixecarà el vol precisament el 1776 amb *The Wealth of Nations*, d'Adam Smith–, ni molt menys en l'acció dels governs. No obstant això, els ministres “il·lustrats” espanyols anaven obrint la caixa de Pandora de les mesures liberalitzadores: les veien com a propícies al reforçament de l'autoritat estatal perquè afeblien o destruïen els cossos intermedis. Sols era vist amb simpatia el progrés “ordenat”, és a dir el resultat de l'estímul del poder suprem o, en tot cas, susceptible de ser controlat des de dalt i posat al servei dels interessos de la Corona. A Espanya, enmig d'un fervor per les reformes que havien de suscitar reaccions socials –lògicament, tot i que de vegades els reformistes en quedaven sorpresos–, l'ordre públic continuava sent la gran prioritat, tant de la Cort i els seus ministres com de les autoritats provincials. Molt especialment, ho era a Catalunya, a causa de la resistència de les institucions autòctones al centralisme i del dinamisme econòmic diferencial de la regió i, sobretot, de la seva capital.

La distància entre les idees esbossades en els documents que hem glossat més amunt i les consignes governamentals que arribaran a Barcelona a partir de desembre de 1774 és escassa, gairebé irrellevant en l'ordre pràctic. Però en el *Discurso sobre el fomento de la industria popular*, publicat el setembre de 1774 i que ataca les “fàbriques”, i en el *Discurso sobre la educación popular de los artesanos y su fomento*, aparegut el març de 1775 i que s'ocupa de les “manufactures”, les receptes politicoeconòmiques més elaborades que demanava l'informador militar sobre la situació barcelonina arran de l'avalot de les quintes adoptaran un to positiu. És a dir, les mesures repressives o de fre de la iniciativa empresarial hi quedaran emmascarades per un embolcall d'idees aparentment adreçades al foment de les activitats econòmiques.¹⁹

19. *Discurso sobre el fomento de la industria popular* i *Discurso sobre la educación popular de los artesanos y su fomento*, Madrid, Antonio de Sancha, 1774 i 1775, respectivament. Se n'han fet diverses reedicions sota el nom de Pedro Rodríguez Campomanes com a autor, a càrrec de John Reeder (1975), Gonzalo Anes (1991) i Vicent Llobart (2009), aquesta darrera en facsímil i amb els apèndixs al segon discurs.

La historiografia espanyola no ha copsat el vincle que acabem d'enunciar i que mirarem de documentar tot seguit. El conjunt de celebracions a l'entorn de la Il·lustració, que arrencaren el 1988 amb el bicentenari de la mort de Carles III i continuaren el 2002 amb la commemoració de la mort de Campomanes, no ha contribuït gaire a avançar en una direcció realista.²⁰ Deixem de banda aquells apologistes moderns de Campomanes que projecten el seu *Discurso sobre el fomento de la industria popular* sobre el teló d'una Espanya majoritàriament desindustrialitzada i necessitada de redempció ministerial i l'interpreten com una proposta per al desenvolupament industrial i no per a la dissolució de les concentracions industrials ja emergents.²¹ Fins i tot aquells estudiosos anteriors que havien vist l'arrel política, i no específicament econòmica, de la doctrina de Campomanes, no van saber trobar-ne l'antecedent concret. Com que en el dibuix clàssic de l'evolució del despotisme il·lustrat espanyol, el motí madrileny contra Squillace de 1766 figura com el gran trasbals, l'agitació urbana per excel·lència, el primer editor modern dels discursos de 1774-1775, John Reeder, va deduir que el dogma principal del *Discurso* –«el verdadero interés del Estado consiste en mantener dispersa la industria en caserías y lugares chicos»– havia de ser una resposta a aquell episodi singular de protagonisme de la massa humana concentrada a les ciutats:

Este acontecimiento dejó una impresión indeleble en la mente de Campomanes y condicionó todo su pensamiento político-económico. ¿Por qué la *raison d'état* dicta que cualquier industria deba ser fomentada en los pueblos? ¿No es que de esta manera la población podía mantenerse dispersa y, por tanto, ser controlada más fácilmente y con menos posibilidades de agruparse y poner en peligro la frágil superestructura del antiguo régimen? En un sentido, todo el pensamiento de Campomanes toma como punto de partida este problema. Campomanes el economista toma siempre un segundo puesto con relación a Campomanes el estadista.²²

Òbviament, tant des del punt de vista cronològic com des de l'angle de les arrels socials i els fruits de la commoció, l'avalot barceloní de 1773 és un antecedent més pròxim dels dos discursos de Campomanes que no pas el motí madrileny de 1766. En altres paraules, la història barcelonina projecta una llum intensa

20. Félix José BORNSTEIN, «Rodríguez Campomanes. Los límites del reformismo ilustrado», *Revista de Estudios Políticos* (Centro de Estudios Políticos y Constitucionales), 118 (2002), pàg. 101-141, ho va vaticinar després de l'experiència de 1988 i a la vista dels termes de la convocatòria en pro del bicentenari de Campomanes. Per la nostra part, no podem fer-nos ressò concret de l'allau de publicacions generades per aquests fastos de la Il·lustració espanyola, o més aviat, del despotisme il·lustrat.

21. Per exemple, Joaquín OCAMPO SUÁREZ-VALDÉS, «Campomanes: un programa industrial en tiempos de la Ilustración», *Revista de Historia Económica* (Universidad Carlos III de Madrid), 22 (2004), pàg. 111-145.

22. John REEDER, «Estudio preliminar», dins Pedro RODRÍGUEZ CAMPOMANES, *Discurso sobre el fomento de la industria popular* (1774). *Discurso sobre la educación popular de los artesanos y su fomento* (1775), Madrid, Instituto de Estudios Fiscales, 1975, pàg. 28. A pesar del desconeixement de la història catalana i la seva influència sobre l'espanyola, veient l'evolució recent dels estudis sobre Campomanes, val la pena de subratllar l'encert de la intuïció de Reeder. I també la validesa de la síntesi de Jorge CEJUDO, «Introducción» a CAMPOMANES, *Bosquejo de política económica española delineado sobre el estado presente de sus intereses*, Madrid, Editora Nacional, 1984, pàg. 9-32, tributari, al seu torn, de Teófanos EGIDO, «El regalismo y las relaciones Iglesia-Estado en el siglo XVIII», dins Ricardo GARCÍA VILLOSLADA (dir.), *Historia de la Iglesia en España*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, 1979, vol. IV, pàg. 78-179, i d'altres estudis del mateix autor.

sobre el programa de política econòmica més cèlebre del despotisme il·lustrat espanyol, aparegut sota la responsabilitat de Campomanes, per a qui la insubordinació catalana era, alhora, un obstacle a vèncer i una nova oportunitat per continuar l'escalada política. Després de la seva irrupció a la Cort conseqüent a la caiguda de Squillace el 1766, ara, arran de la depuració del comte d'Aranda, el seu aliat d'aleshores, Campomanes assolí el cim del poder amb una fúria reformadora que començaria a declinar el novembre de 1776, amb l'entrada de Pablo de Olavide a les presons de la Inquisició. És especialment revelador el desplegament simultani, amb un Campomanes omnipresent, de dos processos que s'allargaren tot l'any 1774 i fins entrat el 1775: l'adopció en cadena de mesures per clausurar els moviments subversius que s'havien produït a Barcelona, d'una banda, i de l'altra, l'esforç de fonamentació teòrica i la difusió de les noves directrius econòmiques.

EL PROCÉS CONTRA LA DIPUTACIÓ DELS COL·LEGIS I GREMIS DE BARCELONA

Després que la Diputació barcelonina engegés de nou la campanya de súpliques contra el servei militar amb vista a la lleva de 1774 –com hem vist, emprant uns conceptes especialment agosarats–, el 8 de gener de 1774 el Consell de Castella rebia formalment l'ordre d'elaborar una normativa general contra els avalots, treballada pels fiscals Campomanes i González de Mena probablement des d'abans del mandat i signada pel rei el 17 d'abril.²³ S'hi feia un esment prou clar de les circumstàncies de la insubordinació de Barcelona, i fou publicada a Catalunya el 26 de maig de 1774 i pregonada a la ciutat el 3 de juny, justament quan calia, com veurem tot seguit.²⁴

El 15 d'abril, els quatre caps de la Diputació corporativa havien escrit una carta al marquès de Rubí agraint-li el suport en les gestions per aconseguir l'exempció de quintes i, en rebre-la, el destinatari posà la missiva en mans del rei, que la passà al Consell de Castella. Fou la via a través de la qual aquesta institució, ara encapçalada per Manuel Ventura Figueroa i controlada per Campomanes, va prendre nota, oficialment, de la insubordinació a Catalunya i de les estructures institucionals que s'hi anaven aixecant al marge de les implantades per la monarquia.²⁵

Com és evident, la notícia no era nova a la Cort, ni tan sols per al Consell de Castella: se n'havia assabentat l'anterior president, el comte d'Aranda, arran mateix de l'avalot. I probablement Campomanes havia aprofitat des de bon començament aquesta fallada per fonamentar la seva impugnació, no sols de l'autoritat personal d'Aranda i de la influència del denominat partit aragonès a la Cort, sinó també de la preeminència dels militars i els seus mètodes en el

23. GARRIGA, «Despotismo Ilustrado y desorden social...», pàg. 495. Pedro González de Mena ja era mort el 6 de desembre de 1773 (*Documentación jurídica. Las competencias del Ministerio de Justicia en el Antiguo Régimen*, XVII, 65-66 (1990), pàg. 209). Segons això, l'al·legació fiscal presentada el 21 de gener de 1774 hagué de ser preparada amb anterioritat a aquella data. La pragmàtica sanció «por la qual se prescribe el orden con que se ha de proceder contra los que causen bullicios o commociones populares» anul·lava qualsevol privilegi que poguessin al·legar els insubordinats i reservava les accions a la justícia ordinària.

24. AHCB, 1D-III, *Político: Real y Decretos*, 1774, f. 97-100, imprès.

25. GARRIGA, «Despotismo Ilustrado y desorden social...», pàg. 499, nota 53.

govern d'Espanya i, en particular, de Catalunya. La novetat de la primavera de 1774 era justament l'existència de la pragmàtica sobre commocions populars. Com deien els dos fiscals en la seva al·legació, apuntant tant als súbdits díscols com a les autoritats militars, aquesta llei tenia per objecte «asegurar el orden público, la obediencia a las leyes y el respeto debido a los magistrados, como executores necesarios y ordinarios de ellas, [...] para no ser resistidos, ni despreciadas sus órdenes».²⁶

Els membres de la Diputació catalana, que aquella primavera s'havien anat expressant amb una exaltació creixent en la seva correspondència interna, començaren a rebre cops: els quatre diputats que la presidien i que havien signat la carta al marquès de Rubí foren empresonats el dia 18 de maig, i el 27 eren embargats els seus béns. Però això no aturava en sec l'acció política anticentrista. El 29 de maig mateix, la Diputació encarregava al jurista Josep Francesc Camps la redacció d'una memòria sobre el conjunt dels perjudicis ocasionats pel servei militar obligatori, i el 9 de juliol, encara, demanava a tots els estaments de la societat catalana una aportació econòmica per servir als objectius tantes vegades al·ludits.²⁷

La investigació judicial sobre la Diputació catalana, ordenada pel rei el 8 de juliol i conduïda pel Consell de Castella, es desenvolupà entre el 17 d'aquell mes i el 28 d'agost, i el 10 i el 27 de setembre els tres fiscals emeteren dos dictàmens que serviren de base per al document clau, la consulta elevada pel Consell al rei el dia 18 de novembre.²⁸

Simultàniament, l'Audiència de Catalunya, que arran de la destitució d'O'Connor havia demanat amb èxit escàs una definició més clara de les seves competències en matèria de governació, envaïdes tradicionalment pels capitans generals, tornava a reivindicar-les. Ara trobaria un ressò més favorable al seu prec.²⁹ En efecte, l'esmentada consulta contenia una inculpació del capità general Cabanes per «haber tolerado la continuación de las juntas de Diputación, como si fuese algún cuerpo legítimamente autorizado, no pudiendo ignorar los excesos que cometía ni lo reprobable de sus designios». Tot i que el comte de Ricla n'evità la destitució, les funcions dels capitans generals quedarien més delimitades i posades al servei de les ordres emanades del Consell de Castella en casos de disturbis civils.³⁰

El 8 de gener de 1775, una Reial Cèdula culminava el procés de recuperació de l'esperit original del Decret de Nova Planta, que ara, en un clima de debat sobre els principis constitucionals que Campomanes no defugia, era presentat com "la llei fonamental de Catalunya". S'hi establia, per primer cop, el govern ordinari de Catalunya per l'Audiència, sotmesa al Consell de Castella, d'acord amb l'evolució civilista de l'administració reial sota la influència dels "golillas".³¹

26. AHN (Archivo Histórico Nacional), *Consejos*, llig. 730, núm. 9, 37-64 (GARRIGA, «Despotismo Ilustrado y desorden social...», pàg. 495, nota 33).

27. GARRIGA, «La "enfermedad política" de Catalunya...», pàg. 742-743, i «Despotismo Ilustrado y desorden social...», pàg. 495.

28. GARRIGA, «Despotismo Ilustrado y desorden social...», pàg. 499-500.

29. SOLÉ, *El gobierno del principado de Cataluña...*, pàg. 167.

30. GARRIGA, «Despotismo Ilustrado y desorden social...», pàg. 508, nota 65.

31. SOLÉ, *El gobierno del principado de Cataluña...*, pàg. 171.

Sense oblidar mai la Cort «que en la ciudad de Barzelona se hallaban intrusos en el uso de la representación pública algunos individuos de los gremios y colegios», la renovació del sistema de 1716 inclogué la formació d'una Junta de Govern del Principat, una figura per a la coordinació entre autoritats civils i militars que no tingué gaire transcendència perquè els temors de nous desenvolupaments locals en aquella direcció no s'havien de confirmar.³² El mateix dia 21 de febrer, una altra disposició abolia la Diputació corporativa dels catalans, i el 2 de març arribava als diputats empresonats l'indult reial, en atenció al fet que una part de les autoritats borbòniques de Barcelona –els caps militars– havien estat també responsables de la desviació constitucional. Malgrat les declaracions repetides que les concessions fetes sota pressió quedaven anul·lades, una nova reial cèdula de 21 de març de 1775 donava immediatament sortida legal a les atorgades sobre el servei militar a Catalunya.³³ Per una ironia de la història i sens dubte a causa d'experiències concretes de govern, correspongué a la flamant Junta de Govern del Principat assumir el 1776 la reivindicació catalana, les substitucions de mossos i la pràctica dels sortejos simulats.³⁴

GESTACIÓ I DIFUSIÓ DE LES NOVES DIRECTRIUS SOBRE LA PRODUCCIÓ INDUSTRIAL

En plena agitació anticentralista de Barcelona, el setembre de 1773, la Real Compañía de Impresores y Libreros del Reino, que presidia justament Campomanes, presentava a censura prèvia una traducció del *Traité du chanvre* del magistrat francès Marcandier, una obra que acaba amb unes pàgines d'apologia de la indústria dispersa i crítica de la concentració manufacturera a les ciutats.³⁵ La traducció fou deguda a Manuel Rubín de Celis, persona amb vincles amb el cèlebre fiscal del Consell, documentats per als anys 1774-1775. És probable que Rubín emprengués la traducció d'aquest escrit sobre el conreu i l'elaboració tèxtil del cànem per encàrrec de Campomanes amb l'ànim de treure'n suport per a un canvi de política econòmica. El 21 de novembre de 1773 fou concedit el permís de publicació.³⁶ No obstant això, el llibre no apareixeria fins entrat l'any següent, amb el text de Marcandier precedit per un *Discurso sobre el modo de fomentar la industria popular*, de nova redacció i proporcionalment molt voluminós, que fou també objecte d'una edició separada amb el títol simplificat que esdevindria definitiu.³⁷

32. Real Cédula reservada de 21-2-1775 que ordena la creación de una Junta para el gobierno del Principado de Cataluña. Publicada per SOLÉ, *El gobierno del principado de Cataluña...*, pàg. 1054-1058.

33. SOLÉ, *El gobierno del principado de Cataluña...*, pàg. 183-185.

34. ROURA, *Subjecció i revolta...*, pàg. 219-239.

35. M. MARCANDIER, *Traité du chanvre*, Paris, Nyon, 1758, pàg. 113-129.

36. Inmaculada URZAINQUI, «Manuel Rubín de Celis», dins Manuel RUBÍN DE CELIS, *El Corresponsal del Censor* (edició a cura de Klaus-Dieter ESTLER, Renate HODAB i Inmaculada URZAINQUI), Madrid/Frankfurt, Iberoamericana/Vervuert, 2009, pàg. 34-35. Les notícies sobre la tramitació de la censura procedeixen de l'AHN, *Consejos*, llig. 5534, núm. 13.

37. M. MARCANDIER, *Tratado del cáñamo [...] traducido al castellano por Don Manuel Rubin de Celis. Van añadidos otros tratados tocantes al lino y algodón al fin, con un discurso sobre el modo de fomentar la industria popular de España*, Madrid, Antonio de Sancha, 1774. El discurs ocupa les pàgines I-CXXXVI. L'edició separada, amb el títol de *Discurso sobre el fomento de la industria popular*, fou redescoberta modernament per Vicent Llobart (Vicent LLOBART, *Un programa patriótico escalonado de fomento económico y promoción del empleo en el reinado de Carlos III. Estudio preliminar a las obras sobre la industria y la educación popular de Pedro Rodríguez Campomanes, conde de Campomanes*, Oviedo, Instituto Feijóo de Estudios del Siglo XVIII i KRK, 2009, pàg. 43-44).

El 5 de maig de 1774, Pedro Jacinto de Álava, membre de la Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País, escrivia des de Madrid al director de l'entitat, comte de Peñafiorida, aquesta notícia sobre les activitats de Campomanes:

Ahora está imprimiendo un papel que viene a ser glosa sobre el tratado del cáñamo de nuestro Marcandier; y en él hace no solamente mención de la Sociedad y del Seminario, sino que casi todas sus ideas son tomadas de nuestro establecimiento. Aún no se vende, pero procuraré enviártelo cuanto antes, y espero que reconocerás párrafos enteros copiados de conversaciones que ha hecho con algún socio. Es tanta la capacidad de este hombre, que de todo se aprovecha, aunque sea en materias de que no tuvo principios sólidos quando convenía. Es menester mirar este escrito como dirigido a sus compañeros para despertarles el gusto por las ideas útiles.³⁸

La resposta de l'expectant Peñafiorida, el 9 de maig, reincideix en els comentaris irònics sobre Campomanes i les seves empreses intel·lectuals:

Mucha gloria resulta a nuestro Marcandier de la nueva empresa del señor Campomanes, cuya universalidad de trabajos parece incomprendible.³⁹

Després que Peñafiorida tingués accés al text donat a la impremta per Campomanes, una nova carta d'Álava, el 16 de juny, esperonava el director de la Sociedad Bascongada a lluitar per aconseguir la concessió governamental de fons procedents de la projectada intervenció a les confraries, part del programa anticorporatiu del fiscal del Consell de Castella, inscrita en l'apartat sisè del *Discurso*.⁴⁰

Amb tota probabilitat, aquest imprès del *Discurso* aparegut el maig de 1774 correspon a una edició limitada, com diu Álava, destinada a circular entre els membres del Consell de Castella per obtenir suport per a les idees que hi són exposades. Que l'altra versió impresa del mateix text, la relligada amb la traducció de Marcandier, sigui encapçalada per rètol de *Discurso del traductor* ha causat un cert enrenou, perquè apunta a una autoria de Manuel Rubín de Celis i no del mateix Campomanes.⁴¹

38. ATHA (Archivo del Territorio Histórico de Álaba), *Fondo Prestamero*, c. 31, núm. 146 (citat per Cécile MARY-TROJANI, *L'écriture de l'amitié dans l'Espagne des Lumières: la Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País, d'après la source épistolaire (1748-1775)*, Tolosa, Presses Universitaires du Mirail, 2004, pàg. 247). També: Antonio RISCO, «La Vascongada y la industria popular. Un testimonio inédito sobre Campomanes», en Antonio RISCO y José María URKIA (ed.), *La carta como fuente y como texto. Las correspondencias societarias en el siglo XVIII: la Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País*, Sant Sebastià, Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País, 2005, pàg. 257-300. Aquesta carta no agrada gaire als apologistes de Campomanes, com ara LLOMBART, *Un programa patriótico...*, pàg. 44, qui, en resposta a Risco, troba excessiu que Álava insisteixi en la dependència teòrica de Campomanes respecte a la Sociedad Bascongada i que s'apropriï, fins i tot, de «la figura europea de Marcandier».

39. José Ignacio TELLECHEA IDÍGORAS (ed.), *La Ilustración vasca. Cartas de Xavier de Munibe, conde de Peñafiorida, a Pedro Jacinto de Álava*, Vitòria, Parlamento Vasco, 1987, «Cartas», núm. 294.

40. ATHA, *Fondo Prestamero*, c. 31, núm. 150 (MARY-TROJANI, *L'écriture de l'amitié...*, pàg. 248).

41. Els descobridors moderns del *Discurso del traductor* foren Inmaculada URZAINQUI i Álvaro RUIZ DE LA PEÑA, *Periodismo e Ilustración en Manuel Rubín de Celis*, Oviedo, Centro de Estudios del Siglo XVIII, 1983, pàg. 53-94. Arran d'aquesta descoberta, José Miguel CASO GONZÁLEZ («La literatura, de 1759 a 1808», dins *Historia de España (fundada por Ramón Menéndez Pidal)*, Madrid, Espasa-Calpe, 1987, vol. XXXI-I, pàg. 567 i nota 52) va assignar a Rubín l'autoria del *Discurso sobre el fomento de la industria popular*, i Donald R. STREET («The Authorship of Campomanes' *Discurso sobre el fomento de la industria popular*: A Note», *History of Political Economy*, 18-4 (1986), pàg. 661-668) va arribar a acusar Campomanes de plagí. Aquestes especulacions van estimular-ne d'altres en sentit contrari. Han volgut reivindicar un altre cop l'autoria individual de Campomanes Vicent LLOMBART («El enigma de la paternidad del *Discurso sobre el fomento de la industria popular*. Campomanes rehabilitado», *Cuadernos de Investigación Histórica*, 13 (1990), pàg.

De fet, el misteri es pot deixar resolt amb una certa facilitat a la vista del text, que, tot i tenir una intenció política ben clara, presenta sutures que palesen un procés de redacció complex, amb la probable intervenció de diverses mans. Aquesta primera doble edició del *Discurso* comprèn una introducció seguida de vint-i-un epígrafs que podrien correspondre a converses extractades o desenvolupades en equip. La introducció i els catorze primers apartats constitueixen un primer bloc dedicat a exaltar les indústries bastes, que pròpiament seria la "glossa" de Marcandier. Abruptament, el quinzè apartat fa una crítica radical dels gremis, seguida de tres epígrafs que exploren l'explotació dels recursos humans concentrats en ciutats sota formes alternatives a les corporacions d'oficis: en captivitat, bàsicament. Els dos apartats següents especifiquen les funcions tutelars de les societats econòmiques d'amics del país, com una ampliació del concepte introduït en el primer bloc, a l'apartat novè. Finalment, el text que es presenta com a conclusió consisteix en una enumeració dels avantatges que diversos països han tret d'aplicar-se a la indústria en general; no específicament a la indústria dispersa, com seria d'esperar.⁴²

El poderós Campomanes havia de disposar d'un veritable "taller" per afrontar les nombrosíssimes facetes implicades en els seus ambiciosos dissenys de govern. No era pas la vanitat d'autor individual d'aquell escrit allò que el movia aleshores. És lògic, en canvi, que a Manuel Rubín de Celis, que no passava de ser un escriptor a l'espera d'associar-se al poder en virtut de les seves habilitats personals, la participació en aquella empresa polícoliterària li quedés en la memòria i en reivindicés la vàlua en el pòrtic de la seva col·lecció d'articles signada com *El Corresponsal del Censor*, que data del moment històric de reflux de l'esperit del reformisme il·lustrat i quan Campomanes anava quedant reduït a la categoria d'un agent polític secundari, tot i que rodejat dels màxims honors.⁴³

Poc després de l'edició separada del *Discurso*, el dia 31 d'aquell maig de 1774 Campomanes exposava personalment al Consell la conveniència d'imprimir-ne 30.000 exemplars, un tiratge verament excepcional, i distribuir-lo pels canals oficials de l'Estat fins a tots els racons dels dominis de Carles III amb una carta que n'ordenés l'aplicació de les propostes i recomanacions. Així quedà acordat a la mateixa sessió.⁴⁴

283-303, i altres treballs posteriors recapitulats a *Un programa patriótico escalonado...*, pàg. 42-51) i Gonzalo ANES («Prólogo» a una reedició dels dos discursos de 1774-1775: Oviedo, Grupo Editorial Asturiano, 1991), entre altres.

42. «Discurso del traductor sobre el modo de fomentar la industria popular», dins MARCANDIER, *Tratado del cáñamo...*: introducció sense títol i apartats I-XIV (pàg. I-LXXX); apartats XV-XVIII (pàg. LXXX-XCIX); apartats XIX-XX (pàg. C-CXIX); i apartat XXI o conclusió (pàg. CXIX-CXXVI).

43. «No es mi ánimo que se apologizen esas obrezuelas de *Industrias ni Educaciones populares*, pues no puede ser buena una cosa popular. Tampoco lo es que Vm. elogie el *Discurso sobre las penas contrahido a las leyes criminales de España* [de Lardizábal] [...]. Tales obras y otras semejantes a ellas no merecen la atención de los talentos presentes. Las dignas y dignísimas son v. gr. *aquella cosa en que se ofrece a los aficionados la justa idea de una traducción poética*; cuya cosaza está vertida del español al castellano...» (*El Corresponsal del Censor*, Madrid, Imprenta Real, 1787, vol. I, carta I, pàg. 9). Ernest LLUCH i Lluís ARGEMÍ, «Genealogía teórica e influencia práctica del *Discurso sobre el fomento de la industria popular* (1774)», *Revista de Historia Industrial*, 3 (1993), pàg. 180, es confongueren en no copsar el sarcasme de Rubín, evident en el context de l'article i de la col·lecció, i haver considerat que, vistes les «referencias despectivas a sus escritos económicos», es podia interpretar «que los redactó simplemente por encargo retribuido de Campomanes sin interés personal, lo que confirmaría la tarea de dirección y de iniciativa del fiscal».

44. AHN, *Consejos*, llig. 1893, núm. 8. Reproduït com a apèndix dins Pedro RODRÍGUEZ CAMPOMANES, *Discurso sobre el fomento de la industria popular (1774). Discurso sobre la educación popular de los artesanos y su fomento (1775)*, edició a càrrec de John Reeder, Madrid, Instituto de Estudios Fiscales, 1975, pàg. 337-339.

Cal, doncs, assignar als mesos següents la redacció de les observacions esparses però rellevants que ampliaren el text del *Discurso* amb vista a l'edició definitiva i que sembla que reflecteixen, almenys en part, criteris i informacions aportats pels membres del Consell de Castella. En qualsevol cas, trasllueixen l'existència de debats i la necessitat d'accentuar o de mitigar conceptes de la versió original. És de remarcar que el nou text assumeix la integritat del primer –com a aprovat pel Consell– tot i els seus defectes formals i que, gairebé sense excepció, els afegits són situats a final de paràgraf o donen lloc a paràgrafs o seqüències de paràgrafs independents, principalment quan s'ha volgut incloure temes nous: aprofitament dels expòsits, vacunació antivariòlica, etc.⁴⁵

Per al cèlebre fiscal, van ser uns mesos de gran activitat en diversos fronts i, com hem vist, especialment en la dilucidació de responsabilitats pels fets barcelonins des de maig de 1773 i la preparació del redreç de la Nova Planta de Catalunya que cristal·litzaria entre novembre de 1774 i març de 1775.

El dia 17 de setembre havien quedat ja llestos per a la seva difusió els exemplars del *Discurso sobre el fomento de la industria popular*, amb el text augmentat respecte a les dues edicions de primavera, sense nom d'autor i la indicació en portada que l'edició es feia «de orden de S. M. y del Consejo». De tota manera, el dia següent mateix, Campomanes en trametia un al comte de Peñafloreda amb una nota expressiva del seu “domini eminent” sobre l'obra:

Muy Sr. mio: Como yo tengo la honrra de ser uno de los individuos de la Sociedad Bascongada, dirijo a V. S. el adjunto discurso de la industria popular, que es tan propio del instituto que tan loablemente desempeña, y que yo celebraré merezca su azeptación.⁴⁶

El 18 de novembre, les còpies impreses del *Discurso* eren expedides juntament amb una circular del Consell de Castella incitant a crear societats econòmiques d'amics del país a totes les províncies. El 12 de desembre, el *Discurso* havia arribat a l'Ajuntament de Barcelona, que nomenava una comissió de tres regidors per estudiar-lo i donar-hi resposta.⁴⁷

Poc després, Campomanes empenia la composició del *Discurso sobre la educación popular de los artesanos y su fomento*:

45. No podem aprofundir aquí l'anàlisi, però val la pena de posar almenys un exemple que documenti el procés de creixement del text: «Aunque el cáñamo es más barato, como cosa de una quarta parte menos que el lino, éste último rinde mucho mayor número de varas en la manufactura» («Discurso del traductor sobre el modo de fomentar la industria popular», dins MARCANDIER, *Tratado del cáñamo...*, pàg. XXII). Afegit: «Hay, no obstante, algunas telas y mezclas que vienen mejor al cáñamo. No es fácil en estas cosas dar regla general; las observaciones de las Sociedades Económicas resolverán muchos problemas de esa naturaleza cuando la nación se emplee de veras en adelantar el ramo de la lencería» (*Discurso sobre el fomento...*, pàg. XXIV). A més de la discussió que trasllueix la primera part de l'afegit, la darrera introdueix per primer cop, i sense antecedent, la figura de les societats econòmiques, que a la primera edició és introduïda més endavant: «Estas comparaciones y observaciones sólo se pueden hacer por unos cuerpos patrióticos, formados a imitación de la Sociedad Bascongada de los Amigos del País» («Discurso del traductor...», pàg. XLVIII). Si l'estructura del text original ja no seguia una línia argumental clara, els afegits n'augmenten el desordre, amb el resultat que el to autoritari hi predomina encara més sobre l'esforç de persuasió racional.

46. AHN, *Consejos*, llig. 1893, núm. 8. TELLECHEA, *La Ilustración vasca...*, «Cartas», núm. 335.

47. AHCB, 1D-I, *Acuerdos*, 1774, f. 330-331.

...en las presentes vacaciones de Navidad emprendí este trabajo, por vía de ampliación del anterior discurso sobre la industria popular o *dispersa*.⁴⁸

Com veiem, un “jo” ara molt prominent aflora en aquest segon discurs, tot i que Campomanes preferirà publicar-lo igualment sense fer-hi constar l'autoria i amb tota la força coercitiva d'una instrucció governamental, com farà també amb els quatre volums següents, apareguts entre 1775 i 1777 sota el títol comú d'*Apéndice a la educación popular*, on la seva autoritat personal és més abassegadora encara, amb uns textos introductoris més endreçats que el *Discurso sobre la educación* i molt més rigorosos, des del punt de vista de la lògica, que el *Discurso sobre el fomento de la industria popular*.⁴⁹ En aquest primer discurs, Campomanes havia resolt taxativament –en teoria almenys– el problema de les “fàbriques” i havia deixat feta una crítica frontal dels gremis, en la mesura que suposadament impedièn la difusió de la indústria fora de les ciutats.⁵⁰ Al *Discurso sobre la educación*, en ocupar-se específicament de les “manufactures” i dels artesans, l'atac hagué d'esdevenir força més moderat i abordat des del punt de vista de la insuficiència dels gremis a l'hora de formar professionalment unes noves generacions que haurien de saber afrontar els canvis, si més no els de les modes. Com veurem més endavant, a mesura que la situació política catalana esdevenia més tranquil·la, Campomanes anava afluixant els seus postulats i deixava de banda l'oposició inicial a la indústria concentrada. Aquesta deriva va influir en la marginalitat de la qüestió fabril en les respostes de Capmany i de l'Ajuntament de Barcelona, centrades en una apologia dels gremis, seguint els passos de Romà i Rosell, i una defensa de les fàbriques sols en la mesura que es presentaven com el fruit d'una economia urbana madura i en procés de desenvolupament.

A mitjan gener de 1775, es feia una indagació sobre quines eren les localitats espanyoles amb institucions gremials, que havien de ser les destinatàries especials d'aquesta nova obra, circumscrita a l'economia urbana. D'acord amb la

48. *Discurso sobre la educación popular de los artesanos y su fomento*, Madrid, Antonio de Sancha, 1775, pàg. 292.

49. El primer volum consisteix en una col·lecció de quatre textos d'arbitristes del segle XVII útils, segons Campomanes, per entendre la decadència de les arts i els oficis a Espanya; el segon versa sobre les fàbriques i inclou la legislació mercantil i industrial dels reis Ferran VI i Carles III; el tercer conté un discurs sobre la legislació gremial; i el quart gira a l'entorn del comerç i publica vuit discursos de Martínez de Mata. Tots reeditats per Vicent Llobart el 2009, que presenta els dos discursos i el conjunt d'aquests apèndixs «como tres obras con cierto grado de autonomía, pero pertenecientes al mismo tiempo a un proyecto intelectual conjunto y escalonado de finalidad económica y política unitaria» (LLOBART, *Un programa patriótico...*, pàg. 54).

50. Jaume TORRAS ELIAS, «Gremis i indústria rural a la Catalunya moderna», dins *Doctor Jordi Nadal. La industrialització i el desenvolupament econòmic d'Espanya*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1999, pàg. 925-935, ha mostrat l'esbiaixament de Campomanes en aquest punt: «La comprovada “emigració” de la indústria catalana de la ciutat al camp [al segle XVII] a què es referia Vilar no quadra gaire amb les observacions de Campomanes sobre l'acaparament de la indústria per part de “las ciudades populosas del Principado”. Potser Campomanes estava ofuscat pel creixement de la indústria cotonera, que, en efecte, aleshores es concentrava en poques localitats grans, principalment a Barcelona mateix. Més aviat l'ofuscaven els prejudicis, però. Perquè la manufactura cotonera era una activitat nova, que precisament no estava encotillada per l'organització gremial –si de cas, ho estava per reglamentacions governamentals. La seva localització no pot doncs explicar-se per l’“estanco” gremial. En canvi, la fabricació de roba de llana, aleshores encara la primera activitat industrial de Catalunya, era principalment rural tot i que els gremis hi eren ben presents» (pàg. 926-927). L’“ofuscació” de Campomanes obeïa, no tant a un desconeixement de la indústria rural catalana, com a la voluntat política de dissoldre les estructures industrials urbanes, en els seus dos vessants connectats: les “manufactures”, controlades pels gremis, conflictius com a força patronal, i les “fàbriques”, sector dins el qual, efectivament, les d'indianes eren ja molt prominents, conflictives en si i camí de ser-ho també com a organització.

informació obtinguda, se'n feren 4.000 exemplars.⁵¹ Es difondria, per tant, més limitadament que l'anterior, a partir del 30 de juny, acompanyat d'instruccions anàlogues i nova insistència en la constitució de societats econòmiques d'amics del país, especialment apropiades per als nuclis urbans.⁵² El 7 de juliol arribava a mans del consistori barceloní, que n'encarregava l'estudi als tres regidors que anaven confegint aleshores la resposta al discurs sobre la indústria dispersa.⁵³

La doctrina sobre la indústria dispersa i la seva aplicació

El dia 4 d'abril de 1766, la Sociedad Bascongada de Amigos del País, que començava aleshores un repàs sistemàtic de les matèries econòmiques d'interès per a la seva regió a la llum de les idees enciclopedistes, es reunia per reflexionar a l'entorn d'un discurs sobre *Agricultura pràctica*, que, entre altres coses, divulgava els valors de dues plantes tèxtils conreables en sòl europeu, el lli i el cànem, i citava el llibre de Marcandier, acceptat com a soci de mèrit pels "caballeritos de Azcoitia".⁵⁴

El 22 d'abril, el següent discurs de la Sociedad, dedicat a *Industria y comercio*, establí el vincle amb l'anterior amb un primer apartat sobre la «Necesidad de juntar la industria a la agricultura para que se disfruten las ventajas de esta última».⁵⁵ A la vista d'aquest darrer títol, encara semblen més plausibles les afirmacions de Pedro Jacinto de Álava sobre el deute de Campomanes amb la Bascongada pel que fa a la recepció de la doctrina sobre la indústria dispersa, però la teoria que s'hi desplega és als antípodes de les propostes que seran agradoses a Campomanes dins l'ampli ventall d'idees revisades a Vitòria des de mig decenni de 1760. En efecte, no s'hi sosté la fusió entre les dues activitats, agricultura i indústria, sinó la seva complementarietat i estímulo recíproc en un context de divisió del treball fonamentada en el comerç:

Toda la felicidad de una nación está en que la favorezcan la agricultura y la industria unidas entre si; aquélla dando la mayor abundancia posible de frutos con el menor empleo de hombres y trabajo personal posible; y esta otra ayudando a la agricultura en sus operaciones, facilitando el consumo y la salida de los frutos, sacando todas las ventajas posibles de los géneros comerciales del país y trayendo otros que le faltan de los países extranjeros.⁵⁶

Com deia Álava, el *Discurso sobre el fomento de la industria popular* va néixer com una glossa del *Traité du chanvre* de Marcandier i, malgrat que va experimentar diverses ampliacions, la inspiració primera en constitueix encara el nervi prin-

51. AHN, Consejos, llig. 1893, núm. 8.

52. AHCB, 1D-III, Político: Real y Decretos, 1775, f. 126-127.

53. AHCB, 1D-I, Acuerdos, 1775, f. 248.

54. *Ensayo de la Sociedad Bascongada de los Amigos del País. Año 1766*, Vitòria, Tomás de Robles, 1768, pàg. 122-126: apartat III del discurs, «Economía rústica»; i 353-360: «Catálogo de los individuos de la Sociedad».

55. *Ensayo de la Sociedad...*, pàg. 155-174.

56. *Ensayo de la Sociedad...*, pàg. 173.

cipal. És, doncs, perfectament justificable que la versió inicial, ja molt extensa comparada amb l'antecedent francès però que s'acull repetidament a la seva autoritat intel·lectual, aparegués relligada amb la traducció del *Traité*.⁵⁷

En inspirar-se en l'argument general de Marcandier, Campomanes variava la seva actitud envers la indústria, com es pot comprovar llegint la principal de les seves obres anteriors amb consideracions sobre la matèria, el *Bosquejo de política económica española*, datable vers 1750.

Aleshores, la preocupació del futur fiscal del Consell de Castella havia estat com donar continuïtat a les empreses industrials engegades per simples particulars o per la Corona, amenaçades les primeres per la defunció de l'empresari i les segones per la interferència d'altres prioritats de la despesa pública. D'una banda, plantejava que la Corona cedís les seves exquisides manufactures a grans companyies privades, i, de l'altra, conclouia que «no puede esperarse progresos considerables de fábrica que no esté de cuentas de un gremio crecido de fabricantes, sostenido de una compañía que extraiga parte de sus géneros comprándolos a los mismos fabricantes con conveniencia recíproca». És a dir, el jove Campomanes reclamava una trama social prou densa, estructurada i sota direcció econòmica autònoma.⁵⁸

El 1774, en canvi, les grans manufactures reials són objecte d'una crítica més decidida i, sobretot, s'especula repetidament a l'entorn de la possibilitat d'erosionar, dins el *kaufsystem*, tant la posició dels gremis artesans com la de les companyies de comerç en profit d'una associació entre l'agricultura i la indústria tèxtil en el si de les famílies camperoles i sota el patrocini d'uns notables locals sense interessos econòmics directes en la producció però que, segons el disseny, haurien d'esdevenir molt actius, com veurem.

L'APORTACIÓ DE MARCANDIER

Val la pena de tenir present el caràcter monogràfic del *Traité du chanvre* de Marcandier i la seva irrupció, des d'una matèria marginal, en polèmiques econòmiques que a França anaven adquirint centralitat. Recapitulant aportacions tècniques anteriors i partint d'observacions empíriques sobre la seva regió del Berry, una zona tradicionalment productora de cànem al centre de França, aquell magistrat provincial cridava l'atenció sobre la peculiaritat que, en el cas d'aquesta planta, implica la manca de solució de continuïtat entre treballs agrícoles, elaboració tèxtil i consum dels teixits resultants:

Les hommes et les femmes, les vieillards et les enfans trouvent, dans ses différens apprêts, des occupations proportionnées à leurs forces. Les uns préparent la terre et la sement, les autres cueillent le chanvre et le tillent, d'autres font les cordes ou la toile, tous enfin le consomment et s'en servent, et chacun

57. LLOBART (*Un programa patriótico...*, pàg. 46) troba, tanmateix, que: «En realidad, no se acaba de entender bien su inserción dentro de una peculiar edición del *Tratado del cáñamo*, pues el *Discurso sobre el modo* es más una obra con entidad propia que una introducción o una presentación de otro texto, aunque se citase varias veces a Marcandier. Tal vez la idea previa fue redactar un prólogo a la traducción y luego Campomanes amplió la idea, al ver sus posibilidades, como solía hacer en sus obras».

58. CAMPOMANES, *Bosquejo...*, pàg. 102.

d'eux contribue conjointement et séparément à renouveler son ouvrage en satisfaisant ses besoins.⁵⁹

Segons Marcandier, aquesta circulació singular del cànem no es produeix gairebé en cap altra producció agrària.⁶⁰ I d'això en deriva, precisament, la conveniència d'universalitzar-ne el conreu i el consum:

La manufacture du chanvre est donc celle qui convient le plus naturellement aux campagnes [;] comme elle est par-tout nécessaire, elle doit être par-tout répandue.⁶¹

D'aquesta manera, es podria incrementar la producció tèxtil sense concentrar-la en els nuclis de població i sense haver de dependre d'un empresariat autònom:

La manufacture dispersée dans les campagnes est donc la seule qui puisse naturellement convenir à la fabrication du chanvre et des toiles. L'usage en est trop nécessaire et trop commun, la manoeuvre trop répandue, trop simple et trop connue pour qu'elle puisse jamais faire un objet avantageux d'une entreprise considérable, et l'on doit beaucoup plus se promettre de sa dispersion que de sa réunion.⁶²

La gran difusió possible d'una activitat industrial tan primària compensa, a ulls de Marcandier, l'escàs valor afegit del producte. És més, el fet de no requerir grans inversions en fa especialment aconsellable la universalització en el medi rural per aconseguir els efectes perseguits per la monarquia absoluta:

La manufacture dispersée n'est sujette à aucuns frais et n'exige aucune avance; elle se porte et s'insinue partout où il se trouve des mains laborieuses ou oisives, et elle concoure nécessairement et spécialement, par son accord avec l'agriculture, à multiplier les sujets, soulager le cultivateur, enrichir les provinces et rendre l'État entier heureux, florissant et puissant.⁶³

59. MARCANDIER, *Traité du chanvre...*, pàg. 115-116. Com es podrà observar immediatament a propòsit d'aquesta primera citació, la traducció no és excel·lent. Per això, desplaçem a la nota les versions traduïdes i en subratllem els passatges menys reeixits: «Hombres, mugeres, ancianos y niños hallan en sus diferentes maniobras ocupaciones proporcionadas a sus fuerzas. Los unos preparan la tierra y la siembran; otros recogen el cáñamo y le maceran; otros le trabajan haciendo sogas y texidos; en una palabra, todos le consumen y se sirven de él, y cada uno contribuye de mancomún y en particular a renovar su obra para subvenir a sus urgencias» (*Tratado del cáñamo...*, pàg. 72).

60. «Il y a, dans cette denrée, une espèce de circulation singulière, qui ne se trouve pas, à beaucoup près, dans les autres productions de la terre» (MARCANDIER, *Traité du chanvre...*, pàg. 115).

61. MARCANDIER, *Traité du chanvre...*, pàg. 116. «El cultivo y preparación del cáñamo es el que más conviene a la gente del campo; y como en todas partes es necesario, así debe ser también en todas partes común» (*Tratado del cáñamo...*, pàg. 72).

62. MARCANDIER, *Traité du chanvre...*, pàg. 128. «La manufactura dispersa en las aldeas es, pues, la única que puede naturalmente convenir a la fábrica del cáñamo y de los lienzos; el uso de estos géneros es demasíadamente necesario y común, y la manufactura de ellos demasiado usada, sencilla y conocida, para que jamás pueda ser objeto ventajoso para formar una empresa considerable, y más utilidad se puede esperar de verla dispersa que de tenerla reunida» (*Tratado del cáñamo...*, pàg. 80).

63. MARCANDIER, *Traité du chanvre...*, pàg. 128-129. «La manufactura dispersa no está sujeta a gastos ni pide anticipaciones; ella se introduce y se insinúa en todas partes donde encuentra manos laboriosas o desocupadas; y por su conexión con la agricultura, concurre necesaria y especialísimamente a multiplicar el número de individuos, a aliviar al cultivador, a enriquecer las provincias y a hacer a todo el Estado feliz, floreciente y poderoso» (*Tratado del cáñamo...*, pàg. 80).

Dit d'una altra manera, des del punt de vista dels interessos de l'Estat monàrquic, el principal producte de l'economia rural no són els béns vendibles i exportables sinó la mateixa població subjectada a una tributació compartida entre els senyors feudals i el rei i a una prestació militar ara monopolitzada per la Corona. La indústria hi entra merament com a palliatiu de la pobresa local i com a element coadjuvant en la reproducció biològica dels camperols.

La cadena lineal de raonaments que lliga un fet reconegudament excepcional –la facilitat d'associar *in situ* el conreu del cànem amb l'elaboració tèxtil i el consum, gràcies a la rusticitat de tot plegat– i unes conclusions d'abast amplísim –el poder de tot l'Estat– és característica del racionalisme empíric setcentista. Que el fil argumental hagi adoptat aquesta direcció particular obeeix, tanmateix, a la força d'un estímul extern a la intenció inicial de Marcandier, que era la divulgació de noves tècniques d'aprofitament del cànem en favor dels camperols sotmesos a les exaccions senyorials. En efecte, la guia del tram final del petit tractat és la voluntat de criticar una determinada política econòmica que, des de mitjan segle XVIII, es començava a considerar fracassada i de proposar alternatives més favorables a l'increment del poder de la monarquia:

Ce n'est peut-être pas sans raison qu'on a dit que le commerce de France avoit outré les principes de M. Colbert en multipliant prodigieusement toutes les différentes manufactures qui sont dans les villes, sans s'occuper assez de celles qu'il convenoit aussi de répandre dans les campagnes. Il est toujours à craindre qu'on ne sacrifie trop aux arts de luxe les occupations essentielles de l'agriculture et des fabriques nécessaires, qui, comme celles du chanvre, sont inséparablement attachées l'une à l'autre.⁶⁴

La publicació del breu tractat de Marcandier el 1758 havia convergit amb una inflexió de les especulacions econòmiques a França. Fou poc posterior a l'aparició dels articles de François Quesnay a la cèlebre Enciclopèdia de Diderot i D'Alembert que deploraven el drenatge de recursos des del camp cap a la ciutat i criticaven les manufactures dedicades a elaborar productes de luxe sobre matèries primeres importades.⁶⁵ I el 1758 mateix Quesnay publicava el cèlebre *Tableau économique*, text fonamental de l'escola fisiocràtica, mentre que el seu col·lega, el marquès de Mirabeau, en divulgava les idees a *L'Ami des hommes*, referència preferent entre els espanyols interessats en el viratge agrarista. El 1765, ja amb posterioritat al tractat de Marcandier, la mateixa Enciclopèdia publicava l'article anònim «Manufacture», que delimita aquells casos especials en què la concentració fabril era malgrat tot necessària, abans de lloar sistemàticament

64. MARCANDIER, *Traité du chanvre...*, pàg. 125-126. «No quizá sin razón se dijo que el comercio de Francia había excedido en la aplicación de los principios de monsieur Colbert, con la multiplicación prodigiosa de toda diversidad de manufacturas establecidas en las ciudades, sin hacer caso de las que corresponden a las aldeas y lugares. Siempre es de temer que se sacrifiquen con demasía a las artes del lujo las ocupaciones que son esenciales a la agricultura y a las fábricas necesarias que, como las del cáñamo, deben ser inseparables de las otras» (*Tratado del cáñamo...*, pàg. 78).

65. François QUESNAY, «Fermiers» i «Grains», dins *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des Sciences, des Arts et des Métiers*, París, vol. VI (1756), pàg. 528-540, i vol. VII (1757), pàg. 812-831, respectivament.

per a la resta –i en particular per a les produccions tèxtils– els avantatges de la dispersió industrial.⁶⁶

El *Discurso sobre el fomento de la industria popular* aplica la mateixa crítica a la política dels reis Felip V i Ferran VI, i més concretament a la del ministre d'aquest darrer, José de Carvajal y Láncaster, representant recent d'aquella derivació del mercantilisme:

En los reynados anteriores sucedió lo mismo en España; pero es cosa demostrable que las bastas son incomparablemente más útiles. El señor Carbajal adoptó igual systema que el de Colbert. Sólo el tiempo es capaz de ir aclarando las verdaderas máximas que deben establecerse en estas materias experimentales. Y así conviene demostrar sumariamente la preferencia de las fábricas bastas y ordinarias.⁶⁷

És de notar el canvi de to de l'escrit espanyol: valgui l'exemple per estalviar-nos altres confrontacions puntuals i un estudi de l'estil de Campomanes que no podem abordar aquí. Tot i que la conclusió implícita del *Traité du chanvre* és prou clara, Marcandier convidava a reflexionar sobre el colbertisme a la llum de les crítiques que anava rebent com a pràctica i de les oportunitats alternatives que obria la dispersió de les indústries tèxtils bastes. Les frases sincopades i críptiques de l'escrit publicat per Campomanes, en canvi, exclouen la reflexió i descansen en l'autoritat de l'emissor: que convé assenyalar la preferència per les indústries bastes passa per davant de l'establiment de la possibilitat de demostrar-ne la superioritat.

A Espanya, la revisió del mercantilisme en favor del foment de l'agricultura i el creixement de la població era reforçada aparentment per la recent emergència de les teories sobre els avantatges comparatius de les diferents economies nacionals. En efecte, el 1766 Jacques Accarias de Sérionne, parlant en nom dels interessos del comerç a llarga distància com a fomentador de l'enriquiment global, argumentava a favor de la superioritat de l'agricultura espanyola en relació amb els països més nòrdics, menys afavorits pel clima, i reservava per a aquests, com a compensació, l'especialització industrial i, per tant, les produccions amb més valor afegit.⁶⁸ El *Discurso* de Campomanes critica la perversa intencionalitat de la teoria de l'avantatge comparatiu, però sols en la limitada mesura que amenaça el projecte de la indústria domèstica i sense impugnar-ne les implicacions més àmplies i que, com ara sabem, havien de tenir a la llarga efectes molt profunds en l'estructura de l'economia mundial.⁶⁹

66. «Manufacture, réunie, dispersée», dins *Encyclopédie...*, vol. X (1765), pàg. 58-60.

67. «Discurso del traductor sobre el modo de fomentar la industria popular», dins MARCANDIER, *Tratado del cáñamo...*, pàg. XXVI-XXVII; *Discurso sobre el fomento...*, pàg. XXIX.

68. Jacques ACCARIAS DE SÉRIONNE, *Les intérêts des nations de l'Europe développés relativement au commerce*, Leide, Luzac, 1766, vol. I, especialment, pàg. 118-120. Versió espanyola: Domingo DE MARCOLETA, *Historia y descripción general de los intereses de comercio de todas las naciones de Europa en las quatro partes del Mundo*, Madrid, Miguel Escribano, 1772, vol. I, pàg. 239-243.

69. «Discurso del traductor...», pàg. VIII, nota; *Discurso sobre el fomento...*, pàg. VIII, nota. En aquesta segona edició, com si fos per reblar la crítica a Accarias de Sérionne, Campomanes hi afegeix la promesa d'un futur discurs sobre el foment de l'agricultura, que no arribà a produir.

L'AMALGAMA DE CAMPOMANES

A més del *Discurso sobre el modo de fomentar la indústria popular*, la portada de la traducció del *Traité du chanvre* anuncia per al final del volum «otros tratadillos tocantes al lino y algodón», que després no hi apareixen. A l'inici del *Discurso*, s'especifica quin sentit té afegir un tractament específic d'aquestes dues plantes, que «ofrecen los materiales más comunes y usuales al pueblo», mentre que diu que no cal parlar a fons de la llana i la seda «por ser cosas más conocidas en el reino». ⁷⁰ La promesa evidencia una voluntat d'estendre la filosofia de la indústria dispersa més enllà de l'elaboració del cànem que es fa palpable en els primers apartats del *Discurso*: el breu segon, que paradoxalment fa una llambregada a la seda; el tercer, que associa el lli al cànem; i el quart, que dóna algunes notícies sobre el cotó i estableix la conveniència de fomentar-ne la filatura a l'interior de la Península, però sense competir amb la filatura de la llana i, naturalment, en un context rural:

Establecida la enseñanza y tornos, es fácil promover las hilazas de algodón en las aldeas para emplearle en las fábricas puras o mezcladas de este género. ⁷¹

La possible precipitació de l'edició i la descurança de Campomanes han estat al·legades com a explicació de l'absència d'aquells “tractadets”. Però la inexistència d'una anàlisi extensa de la indústria cotonera –més enllà de la recomanació de desvincular físicament la filatura de l'entorn urbà– té una significació més profunda.

Al segon apèndix al discurs sobre l'educació, aparegut el 1775, Campomanes es concentra en les fàbriques, és a dir «aquellas manufacturas complicadas que constan de varias clases de operarios, por cuyas manos pasan gradualmente las manufacturas hasta llegar a su debida terminación». ⁷² Doncs bé: encara en aquest context, s'absté de pronunciar-se sobre la indústria cotonera fins que no li sigui possible fer un «tratado particular del algodón», repetidament anunciat i que no arribarà a cobrar forma. ⁷³ És un senyal d'incapacitat a l'hora de domesticar la complexitat que s'anava obrint pas en el món de la producció tèxtil –i molt específicament a la ciutat de Barcelona, a mesura que s'anava eixamplant el comerç Espanya endins i cap a l'imperi d'ultramar– i de substituir-hi la funció empresarial privada per altres modalitats de gestió menys excèntriques respecte al poder polític.

No és que la recepció entusiàstica de la idea de Marcandier sobre la indústria del cànem associada *in situ* al seu conreu i la seva extensió al treball del lli i a la filatura del cotó i altres fibres vegetals no topessin amb dificultats a Espanya, on

70. «Discurso del traductor...», pàg. VII; *Discurso sobre el fomento...*, pàg. VII. Reeder afegeix en nota a la seva edició d'aquest darrer discurs (pàg. 49) la referència a un tractat sobre el lli en francès que presenta com el que hauria d'haver estat traduït i publicat per l'equip de Campomanes: Johann Rudolf TSCHIFFELI, *Introduction pratique sur la culture du lin* (1762).

71. «Discurso del traductor...», pàg. XXVI; *Discurso sobre el fomento...*, pàg. XXVIII.

72. «Discurso preliminar sobre las fábricas», dins *Apéndice a la educación popular. Parte segunda, que contiene un discurso sobre mejorar las fábricas antiguas, o establecerlas de nuevo, y además van colocadas por serie las Reales Cédulas, decretos, y órdenes tocantes a las franquicias y gracias concedidas a las fábricas, y a las primeras materias, que vinieren de fuera; y se advierte lo que en esta razón disponen las leyes de España*, Madrid, Antonio de Sancha, pàg. IV.

73. «Discurso preliminar sobre las fábricas...», pàg. LIII.

aquests conreus no eren gaire freqüents. De fet, calgué acudir a arguments en gran mesura contradictoris als adduïts pel magistrat francès. A llarg termini, Campomanes podia pensar que un estímul al conreu podria substituir les importacions de cànem i de lli, però, de moment, per engegar el sistema, calia afavorir-ne l'entrada massiva, sobretot des dels països bàltics –i no les fibres filades, sinó en cru–, mitjançant la supressió dels drets de duana. I calia després fer arribar les primeres matèries importades i l'instrumental a les mans de les pobres famílies camperoles, i fer-ho sense que hi intervinguessin de manera determinant els comerciants:

...las fábricas populares no pueden prosperar por medio de compañías ni de cuenta propia de comerciantes; antes éstos reducirían a los vecinos y fabricantes a meros jornaleros dependientes de su voluntad, quedando los tales comerciantes o compañías con la utilidad, y el pueblo en la misma miseria y acaso mayor.⁷⁴

L'edició definitiva del *Discurso* s'allarga amb unes frases que exemplifiquen un gest que li és característic i que sembla que cal atribuir a la veu individual de Campomanes, potser per tallar crítiques o dubtes d'altres membres del Consell:

Los que hallaren razones convincentes para sostener lo contrario de cuanto aquí se propone harán un servicio muy grande al público en producir las para su examen. La prosperidad nacional es incompatible con cualquier error político contrario a ella. En nada se consumirá más útilmente el tiempo que en semejantes discusiones, proponiendo premios al que mejor discorra y escriba sobre tales problemas económicos.⁷⁵

Més que no pas la competitivitat de la producció espanyola en el mercat internacional, improbableíssima en aquelles condicions, un benefici col·lateral que Campomanes esperava obtenir de tot l'artifici econòmic era la realització d'un somni de perfecta distribució territorial de les energies socials; el somni que la generalització de la indústria popular servís d'exemple per a la desagregació de les indústries complexes:

Nadie ha de creer que este discurso se encamina a disminuir la utilidad ni el crédito de las manufacturas finas. Las establecidas serán muy ventajosas y permanentes a medida que se acerquen al sistema de las bastas y populares.⁷⁶

No podem desplegar aquí els detalls de la construcció purament especulativa de Campomanes pel que fa al funcionament de l'activitat tèxtil –filatura encomanada a les dones a temps complet, tissatge a càrrec dels homes a temps parcial, comercialització directa en fires i mercats locals– ni fer altra cosa que un breu

74. «Discurso del traductor...», pàg. LXXXVII; *Discurso sobre el fomento...*, pàg. CXXI, amb petites variants; la més important, la substitució de la paraula "utilidad" pel seu sinònim "ganancia".

75. *Discurso sobre el fomento...*, pàg. CXXI.

76. «Discurso del traductor...», pàg. LXXIV; *Discurso sobre el fomento...*, pàg. CI.

apunt sobre el difícil, però imprescindible, paper de la futura xarxa de societats econòmiques d'amics del país creades a imitació de la Bascongada.

La transferència del model basc de conducció de l'economia regional al conjunt de les terres hispàniques, que comportava substituir l'autogestió dels "caballeritos de Azcoitia" per un fort dirigisme ministerial, exercit pel cèlebre fiscal a través de la Societat Econòmica creada a Madrid, havia de tenir un èxit limitat i, sobretot, de curta durada. El seu auge coincidí, de fet, amb els anys de predomini de Campomanes dins el Consell de Castella. No sense satisfacció, el 1786 la Bascongada presentava al Consell un informe sobre les causes de la decadència, ja constatada, de les altres i més noves societats econòmiques. Aquestes eren:

...una delicada planta extraña a nuestro clima que, no habiendo podido prevalecer en el suelo español por más que lo intentaron con admirable celo muchos hábiles políticos y ministros laboriosos, se vio nacer espontáneamente por una concurrencia de causas que el más sabio gobierno acaso no acertaría a combinar por sí sólo...⁷⁷

A més de la tutela de la indústria dispersa, els amics del país havien de fer estudis històrics de les províncies respectives, investigar els recursos locals, estimular-ne l'explotació pels agents econòmics atomitzats i millorar els coneixements teòrics i pràctics de totes les arts útils, incloses aquelles que tenen aplicació principal en activitats industrials superiors.

Pel que fa a Barcelona, la tutela dels rendistes locals sobre els productors era tan impròpia com impossible a causa de l'existència a la ciutat d'acadèmies, d'una Junta de Comerç en ple procés de consolidació i d'uns segments empresarials arrelats i també en curs d'eixamplament. Al costat dels col·legis i gremis i a l'empara de la Junta de Comerç, els mateixos fabricants d'indianes hi anaven aixecant una organització corporativa defensora dels interessos del seu sector, arran de les primeres ordenances de fàbrica de 1767 i a l'entorn de la constitució de la Companyia de Filats de Cotó el 1772.⁷⁸

D'acord amb el pensament que hem vist expressat més amunt pels testimonis militars de la insubordinació barcelonina, Campomanes podia especular sobre com n'eren de dependents els empresaris barcelonins de la bondat de la Corona i imaginar la substitució de les fàbriques d'indianes catalanes mitjançant la importació de tècnics asiàtics reclutats a les Filipines.⁷⁹ Certament, les ordenances de les fàbriques d'indianes havien estat sancionades pel govern, però el profit que en treien els fabricants barcelonins desbordava les expectatives del poder. I el

77. AHN, *Consejos*, llig. 3658, núm. 11. Citat per Gonzalo ANES, «Coyuntura económica e "Ilustración": Las Sociedades de Amigos del País», dins *Economía e "Ilustración" en la España del siglo XVIII*, Barcelona, Ariel, 1969, pàg. 25.

78. Ramon GRAU i Marina LÓPEZ, «Empresari i capitalista a la manufactura catalana del segle XVIII. Introducció a l'estudi de les fàbriques d'indianes», *Recerques*, 4 (1974), pàg. 29-33.

79. «En el tratado del algodón se toca con particularidad esta materia; y así es ocioso repetirla en este lugar. De Manila se podrían traer a España los sangleyes, que fabricasen estas telas en seda y algodón, con gran ventaja nuestra» («Discurso del traductor...», pàg. LXXVI, nota). Com que el "tratado del algodón" no existia encara, ni a la primavera ni al final de l'estiu de 1774, Campomanes allarga la nota amb comentaris intencionats i eloqüents en aquest context: «Las manufacturas de Cataluña aún están muy atrasadas en la perfección y sólo prosperan por la protección que les ha dado el Rey mediante la prohibición de géneros extranjeros de algodón y libertad de derechos a las primeras materias» (*Discurso sobre el fomento...*, pàg. CII, nota).

mateix es pot dir de la reunió de totes les empreses aprovades en una companyia que responia a la pressió governamental per substituir la importació de filats maltesos per cotó en floca de les colònies espanyoles a Amèrica.⁸⁰

La trama institucional barcelonina amb competències econòmiques va haver de ser reconeguda des de les mateixes pàgines del *Discurso sobre el fomento de la industria popular*, que, com a compensació, proposava la creació de societats d'amics del país en altres ciutats catalanes i d'aquesta manera contribuir almenys a la descentralització de l'economia regional:

Tortosa necesita una Sociedad Económica particular para fomentar el riego, navegación y exportación de frutos por el Ebro. En Lérida no es menos necesaria, y en Urgel, para adelantar la industria, y en Gerona. De otra suerte, toda la aplicación pasa a Barcelona, donde los jornales son más caros y al cabo se malearán o decaerán las manufacturas establecidas de poco tiempo a esta parte.⁸¹

No obstant la inadaptació entre el projecte governamental de les societats econòmiques i la realitat barcelonina, d'alguna de les idees filtrades pels aristòcrates bascos i que formen part de la confusa amalgama del *Discurso* en podran treure profit –justament per la seva nul·la congruència amb el concepte de la indústria dispersa– els fabricants d'indianes i pintats, els gremis i la Junta de Comerç com a entitat executora. En efecte, abans mateix de la constitució de la Sociedad Matritense, la Junta barcelonina ja posava en marxa el nucli inicial del vast programa d'instrucció sobre matèries útils que aniria fent créixer fins entrat el segle XIX, amb la recepció de la idea de les escoles gratuïtes de “disseny” (gallicisme: més pròpiament “dibuix”), divulgada per Jean-Baptiste Descamps després de la seva implantació a les ciutats de Tolosa, Rouen, Reims, Lilla, Marsella i Lió.⁸² El 1776, Campomanes mateix, que no podia oferir altres primícies del mateix estil, en podria celebrar els efectes positius al tercer dels apèndixs als discursos:

En la escuela de diseño de Barcelona concurren ya más de quinientos muchos de todos los oficios y artes.⁸³

L'ATAAC A LES “FÀBRQUES” I “MANUFACTURES” DE BARCELONA

L'apartat desè del *Discurso sobre el fomento de la industria popular* consisteix en un repàs de l'estat de les províncies de l'Espanya metropolitana des del punt de

80. Albert GARCIA I BALANA, *La fabricació de la fàbrica. Treball i política a la Catalunya cotonera (1784-1874)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004, pàg. 57-145.

81. *Discurso sobre el fomento...*, pàg. CLVII-CLVIII. Probablement, es refereix a les “fàbriques” i no a les “manufactures”, segons la seva nomenclatura. La proposta d'aquestes societats econòmiques no es troba en el lloc corresponent del primitiu «Discurso del traductor...», pàg. CXII.

82. Jean-Baptiste DESCAMPS, *Sur l'utilité des établissements des écoles gratuites de dessin en faveur des métiers. Discours qui a remporté le prix au jugement de l'Académie française en 1767*, Paris, Imprimerie Royale, 1789.

83. *Apéndice a la educación popular. Parte tercera, que contiene un discurso sobre la legislación gremial de los artesanos, contraído a lo que resulta de nuestras leyes, y ordenanzas municipales de los pueblos*, Madrid, Antonio de Sancha, 1776, pàg. CCXLII. Vegeu, en aquest mateix volum, l'estudi de Pilar Vélez sobre l'ensenyament del dibuix a l'Escola de la Junta de Comerç.

vista industrial i amb vista a fomentar-hi la indústria dispersa. Per a Campomanes, Galícia era un model gairebé immillorable:

Galicia, de tiempo inmemorial, ha unido a la labranza una proporcionada cantidad de ganado a cada vecino, para labrar y abonar sus tierras, con la industria de las telas de lienzo. Es por lo mismo la provincia más poblada del reyno; aunque el labrador está cargado con mucha renta y gabelas dominicales, además de las contribuciones ordinarias. Esta provincia, aunque no tiene otros auxilios, paga más puntualmente que ninguna sus tributos [...] por efecto de su industria popular [...].⁸⁴

L'exemple gallec contrasta amb el judici adjacent sobre l'economia catalana:

Catalunya, que, después de Galicia, pasa por una de las provincias más pobladas de la España, no tiene esta industria tan unida. Sus labradores pagan mayores derechos dominicales [...]. El ganado no está en igual proporción para el abono de las tierras, y las manufacturas, establecidas en este siglo por la mayor parte, utilizan sólo a Barcelona y a algunos otros pueblos considerables. La bolla o sello impedía su propagación, como lo advierte el señor Marcandier respecto al sello que se pone en Francia aun a las manufacturas de poca monta. Carlos III libertó a Cataluña de estas trabas contrarias a su industria, aboliendo la bolla enteramente.⁸⁵

Una extensa nota al peu, inclosa ja a la versió primera i ampliada a la definitiva, concreta la crítica, tot concedint que, en termes genèrics, la laboriositat catalana és exemple per a les altres regions espanyoles:

Una de las causas principales del fomento de las artes en Cataluña consiste en que los oficios se miran en el pueblo con el mismo honor que la labranza y es muy del caso esta opinión razonable para sostener la industria popular [...]. Pero hay la muy perjudicial práctica de haber reducido en aquella provincia a gremios exclusivos a los artesanos, cuyos gremios sólo subsisten en las ciudades populosas del Principado y causan un verdadero estanco de la industria en perjuicio de las otras poblaciones. Tales gremios tienen directa oposición a la felicidad pública y apartan de las aldeas y villas la propagación de la industria.

L'advertiment adreçat a les autoritats que tanca aquesta nota fa palesa l'avertiment al procés d'urbanització vinculat al creixement del comerç i de la producció industrial en nom dels interessos polítics de la Corona:

Los superiores legítimos, a cuya sabia penetración va sometido todo este discurso, sabrán discernir el mérito de estas reflexiones para evitar con sus providencias quanto pueda estorbar la reunión de la industria popular con la

84. «Discurso del traductor...», pàg. LVI-LVII; *Discurso sobre el fomento...*, pàg. LXVII-LXVIII.

85. «Discurso del traductor...», pàg. LVII-LX; *Discurso sobre el fomento...*, pàg. LXVIII-LXIX.

labranza y [para evitar] el acrecentamiento de los pueblos grandes con ruina de las aldeas. Éstas son el nervio de los Estados y los vasallos más útiles: tan pronto están a extender sus habitadores los productos de la tierra y darles su natural y propia maniobra, como a llevar la fatiga de las demás faenas ventajosas a la seguridad del Estado, al decoro de la monarquía y a la gloria de las armas.⁸⁶

La crítica als gremis és objecte de l'apartat quinzè del *Discurso*, sense al·lusió directa a Barcelona, en termes on, als arguments lligats a la marxa de la producció, s'hi sobreposen els que es refereixen a la consistència institucional (en cursiva, destaquem les ampliacions de la versió definitiva, que apunten ja als continguts del *Discurso sobre la educación popular de los artesanos*):

Nada es más contrario a la industria popular que la erección de gremios y fueros privilegiados, dividiendo en unas sociedades pequeñas al pueblo y eximiéndolas de la justicia ordinaria en muchos casos. *Si este método se repite demasiado son de temer consecuencias desagradables contra la extensión y bondad de las manufacturas.* El colmo del perjuicio está en las ordenanzas exclusivas y estanco que inducen, de manera que impiden la propagación de la industria popular *los conatos de cada gremio si una ilustrada previsión no los ataja con tiempo. En los gremios de artesanos hay poquísima enseñanza. Falta dibujo en los aprendices, escuela pública de cada oficio y premios a los que adelanten o mejoren la profesión. Todo es tradicional y de poco primor en los oficios por lo común.*⁸⁷

El contrapunt amb Galícia serveix, finalment, per dibuixar una política econòmica que culmina amb la fórmula que ben justificadament cridà l'atenció de John Reeder:

Y aunque parezca más brillante el comercio de Cataluña, y más lucroso, como lo es en efecto a ciertos pueblos y fabricantes de aquel Principado, es más general y benéfica la constitución de Galicia, y mucho más sólida y duradera. En Cataluña conviene fomentar las aldeas, trasladando mucha parte de la industria, que se va a las ciudades en perjuicio de las aldeas y de los campos. En Galicia es necesario dar industria a los pueblos grandes, pero siempre con atención a no atraerles aldeanos; porque el verdadero interés del Estado consiste en mantener dispersa la industria en caserías y lugares chicos.⁸⁸

La defensa de la divisió del treball i de l'economia urbana

Per a la societat barcelonina, enfrontada a la Corona i que no podia malinterpretar axiomes com el que acabem de llegir, els discursos de Campomanes foren un estímul extraordinari.

86. «Discurso del traductor...», pàg. LVII, nota; *Discurso sobre el fomento...*, pàg. LXVIII, nota.

87. «Discurso del traductor...», pàg. LXXX; *Discurso sobre el fomento...*, pàg. CIX-CX.

88. «Discurso del traductor...», pàg. LX-LXI, nota; *Discurso sobre el fomento...*, pàg. LXXII-LXXIII.

En primer lloc ho foren –és clar– per la seva agressivitat, amb rerefons polític, contra les diverses formes que prenia la producció a Barcelona: tallers gremials i manufactures integrades. La perspectiva temporal ens les fa veure com a oposades, perquè tenien, en efecte, un futur molt diferent, però aleshores formaven part d'un únic teixit econòmic sense solució de continuïtat.⁸⁹ No en va una bona part dels emprenedors del sector cotoner procedien dels gremis, principalment d'oficis tèxtils que els capacitaven per assimilar les noves tècniques i dirigir les operacions de la fabricació d'indianes.

En segon lloc, per la seva condició d'instruccions governamentals, les doctrines de Campomanes exigien un gest de l'autoritat municipal: calia obeir-les, adaptar-les o justificar-ne la no-aplicació.

I si des del punt de vista de la recepció i tramitació municipals, aquestes instruccions del Consell de Castella no es diferenciaven essencialment de les altres que emanaven de les diverses agències de govern, els escrits de Campomanes contenien una novetat important. En efecte –i aquesta és la tercera font de l'estímul que exerciren a Barcelona–, els dos discursos i els seus apèndixs s'oferien com a meditacions personals del fiscal, implícitament però de manera prou transparent. Tot i que expressades en un to peremptori i reforçades amb autoritats antigues –principalment, els arbitristes castellans– i modernes –sobretot, els enciclopedistes francesos–, aquestes reflexions quedaven voluntàriament sotmeses al dictamen final de l'experiència i obertes al contrast amb altres parers, sol·licitats de manera explícita en els punts més controvertibles, com ja hem pogut veure.

La fortíssima cohesió dels estaments barcelonins i les institucions autòctones, palesada en la pugna contra el servei militar obligatori, tingué continuïtat en les respostes a Campomanes, que es produïren en dos registres diferents.

L'Ajuntament assumí la responsabilitat d'elaborar, en nom dels interessos generals de Barcelona, la resposta oficial als documents tramesos pel Consell de Castella en la mesura que implicaven l'adopció de criteris d'actuació política i administrativa. Com que es tractava de no fer-ne gaire cas, el consistori s'ho agafà amb una parsimònia molt característica i força adequada en un escenari com el del despotisme il·lustrat, on els ministres favorits feien entrades brillants que, tanmateix, no els garantien ni la durabilitat en l'exercici del poder ni una obediència sense contestació. A més, des de gener de 1775 es va fer evident que Campomanes anava matisant sobre la marxa els seus punts de vista econòmics.

La faceta d'especulació individual que tenien els discursos i la crida de Campomanes a l'estudi teòric i històric i al diàleg entre autors obtingueren la resposta d'Antoni de Capmany, que en féu l'eix principal d'una carrera de filòsof social i historiador que tot just havia començat el 1773 i es perllongaria fins als temps de les Corts de Cadis.⁹⁰

No estan documentats els estímuls concrets que mogueren Capmany a interessar-se en el debat amb Campomanes. Tot i viure a Sevilla i després a Madrid, sempre a l'ombra dels polítics reformadors –Olavide, Floridablanca i el mateix

89. Marta V. VICENTE, «Artisans and Work in a Barcelona Cotton Factory (1770-1816)», *International Review of Social History*, 45 (2000), pàg. 1-23, ha explorat alguns aspectes de la simbiosi entre fàbriques i tallers artesanals des del punt de vista de les estratègies empresarials i laborals.

90. Una síntesi de la trajectòria de Capmany: Ramon GRAU i FERNÁNDEZ, «Un patriota d'altres temps: Antoni de Capmany i la historiografia racionalista», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, XXI (2010), pàg. 71-90.

Campomanes-, els seus vincles amb dues institucions de Barcelona implicades en la defensa dels interessos locals davant la Cort –l'Ajuntament i la Junta de Comerç– esdevingueren aviat molt sòlids. És de sospitar que fou requerit per un d'aquests dos agents barcelonins –o per la mateixa diputació dels gremis, com aventurava Carrera Pujal– perquè redactés una resposta àgil i pròxima a l'abstracte to assagístic de Campomanes que les institucions no es podien permetre.

LA DERIVA DE CAMPOMANES, 1775-1777

Com ja hem indicat, la proposta d'una alternativa a les manufactures urbanes, cor del *Discurso sobre el fomento de la industria popular*, aviat deixà de ser una prioritat per a Campomanes. També va moderar les crítiques als gremis en el *Discurso sobre la educación popular de los artesanos y su fomento*, que aprofitava l'esclatxa oberta per les dinàmiques de modernització tècnica evidents en el mercat internacional per argumentar una intervenció estatal en la reglamentació dels oficis i els sistemes d'aprenentatge. Entre 1775 i 1777, Campomanes va prosseguir les seves arengues amb els quatre volums de l'*Apéndice a la educación popular*, que, tanmateix, ja no partien sempre de pures especulacions. El segon d'aquests complements, publicat encara dins l'any 1775, insisteix en els conceptes de la indústria popular i la tutela de les societats econòmiques sobre l'activitat rural, però parla també de les fàbriques complexes, recull i exalta les mesures prohibicionistes i proteccionistes adoptades pels monarques borbònics i, per aquesta via, no pot sinó respectar les activitats industrials concentrades que s'han desplegat a l'empara de la legislació règia. El nucli del tercer volum de l'apèndix, aparegut cap al final de l'any següent, és el *Discurso sobre la legislación gremial de los artesanos*, que es presenta també com una ullada a la història, però d'abast cronològic més ampli.

Mentre n'anava preparant l'edició, Campomanes va rebre una carta signada el 9 d'octubre per Geroni de Capmany, que havia estat un dels primers síndics personers de Barcelona el 1769-1770 i havia obtingut el càrrec de comptador de l'Ajuntament l'estiu del mateix 1776. La missiva comença palesant la funció exercida pel seu fill Antoni com a canal d'informació destacat a la Cort:

Muy Señor mío y nuestro protector: Como mi hijo Antonio me insinuó que V. S. I. trabajaba una obra de la legislación gremial, me pareció que tal vez se le acomodaría el modo económico y político con que se gobernaba esta antigua ciudad, enriquecida con muchísimos y singulares privilegios que conservó hasta que, contagiada del fanatismo austríaco, que se comunicó a distintas partes de España, los perdió y quedó hecha tributaria la que antes por muchos siglos había sido más libre que todas las ciudades anseáticas del norte y más señora que la antigua Jerusalén [...].⁹¹

91. AC (Archivo Campomanes, Madrid). La carta acompanya un document amb el títol *Gobierno antiguo municipal de la ciudad de Barcelona sacado del Libro antiguo de Resoluciones de aquel Ayuntamiento*. Dec aquesta informació a Pere Molas Ribalta. Antoni de Capmany va contribuir indirectament al *Discurso sobre la legislación gremial* com a autor d'una traducció de la cèlebre *Historia del arte entre los antiguos* de Johann Joachim Winckelmann que es trobava en poder de Campomanes i que pogué consultar Jovellanos (Claude BÉDAT, *L'Académie des Beaux-Arts de Madrid, 1744-1808*, Tolosa, Publicacions de l'Universitat de Toulouse-Le Mirail, 1973, pàg. 204). Campomanes comença el seu recorregut històric per la legislació sobre els oficis amb una glossa de Winckelmann (*Apéndice a la educación popular. Parte tercera...*, pàg. V).

Tot i la concessió que implica introduir el concepte de “fanatisme austríac” referit a la Guerra de Successió, on els Capmany havien perdut fortuna i rang social, el to reivindicatiu de la carta i el contingut del document adjunt són simptomàtics. En efecte, després que les resolucions de 1775 afavorissin un afluirament de la tensió entre la Cort i Barcelona, els cercles municipals tornaven a rememorar públicament els avantatges perduts del règim del Consell de Cent.

A curt termini, els esforços de pare i fill foren en va. La referència als gremis barcelonins –i no diguem al seu vincle amb el govern municipal suprimit el 1714– és marginal en el *Discurso sobre la legislación gremial*, i no pas per casualitat. En efecte, l'argument històric de Campomanes era que la florida dels oficis a la Baixa Edat Mitjana havia estat anterior a la consecució dels privilegis gremials i que aquests havien preludiat o coincidit amb la decadència econòmica d'Espanya al segle XVII; una tesi que podia documentar còmodament amb l'estudi de quatre ciutats dels reialmes castellans: Toledo, Sevilla, Granada i Jaén. Dificilment hauria pogut aconseguir el mateix resultat amb l'anàlisi del règim corporatiu barceloní, tot i que els gremis de Barcelona eren un objecte principal de les seves preocupacions.

A diferència de l'atac frontal del *Discurso sobre el fomento de la industria popular*, i malgrat el camí que insinuaven les mesures liberalitzadores del treball adoptades pels governs francès i toscà aquell mateix estiu de 1776, Campomanes –sempre més polític que no pas economista– no aspirava ara tant a la supressió dels gremis com a la unificació de les ordenances en tot el territori de la Monarquia:

Las leyes particulares, o sean ordenanzas de los gremios de artesanos, quando no son bien digeridas y comunes a todos los del reyno, más contribuyen a multiplicar pleytos y denuncias que a animar y adelantar los artesanos.⁹²

LA RESPOSTA DE CAPMANY

Seguint l'evolució de les amenaces projectades per Campomanes sobre l'autonomia de les diferents institucions econòmiques barcelonines, Antoni de Capmany es va centrar finalment en la defensa dels gremis, i així ho corroboren els títols de les dues versions successives de la seva resposta polèmica: el *Discurso político económico sobre la influencia de los gremios en el Estado, en las costumbres populares, en las artes y en los mismos artesanos*, que no fou publicat fins al 1788,⁹³ i el *Discurso económico político en defensa del trabajo mecánico de los menestrales y de la influencia de sus gremios en las costumbres populares, conservación de las artes y honor de*

92. *Apéndice a la educación popular. Parte tercera...*, pàg. LVIII.

93. Fou publicat com a obra d'autor desconegut per Antonio VALLADARES DE SOTOMAYOR, *Semanario erudito, que comprehende varias obras inéditas, críticas, morales, instructivas, políticas históricas, satíricas y jocosas, de nuestros mejores autores antiguos y modernos*, Madrid, Blas Román, 1788, vol. X, pàg. 173a-176a, 173b-176b i 177-224 (per error, hi ha duplicació a la numeració de les primeres pàgines). La nota de l'editor que encapçala l'escrit diu: «Por más diligencia que hemos hecho para descubrir el cierto autor de la presente obra, no ha sido posible conseguirlo» i que «el tiempo en que se escribió, aunque no podemos seguramente fixarle, parece que su estilo no le hace muy distante del nuestro» (pàg. 172). És suggestiu que l'obra fos donada a la impremta en la mateixa conjuntura en què es constata la decadència de les societats econòmiques i en què Rubín de Celis enyorava els bons temps de la Il·lustració i reivindicava els dos discursos de Campomanes.

los artesanos, en certa manera conciliable amb els darrers criteris del fiscal, que va ser publicat el 1778.⁹⁴

Aquest assaig de filosofia social evitava referir-se a les realitats locals catalanes, i Capmany, en editar-ne la segona versió, va utilitzar un pseudònim per dissimular la seva condició de barceloní, «porque –com recordaria al final de la seva vida– en aquella época no podía su verdadero autor descubrirse defendiendo la industria de Barcelona, su patria, que tenía descontenta al gobierno después del motín de 1774».⁹⁵ No obstant això, el llibret fou produït per la mateixa prestigiosa casa editorial que havia imprès els discursos i apèndixs de Campomanes i portava una equívoca dedicatòria al mateix fiscal.⁹⁶ O bé la receptivitat de l'asturià era tan autèntica com proclamava als seus escrits i com deixa creure la volatilitat dels seus criteris econòmics, o bé el català disposava a la Cort de Carles III de la protecció dels agents que en aquell temps anaven erosionant la posició privilegiada de Campomanes. En qualsevol cas, l'edició palesa que Capmany tenia accés a les plataformes de propaganda que feia servir el fiscal del Consell de Castella. I d'altra banda, les seves andanades contra determinats "escrits" i "escriptors" sempre innominats no deixen lloc a dubte que s'està referint a parts substancials del pensament de Campomanes i que s'hi oposa des d'un criteri metodològic que l'autor del *Discurso sobre el fomento de la industria popular* deia compartir, la verificació empírica dels postulats:

...hablaré de la libertad absoluta, que algunos escritos tan llenos de antítesis como de paralogismos suponen necesaria a la felicidad de los artífices y bien de la industria. Este problema político de la necesidad de los gremios para la conservación, honor y enseñanza de las artes, tiene todos los hechos a favor de ellos, y sólo las especulaciones en contra; porque en esta materia, en que la eloqüencia nada prueba, la experiencia lo explica todo. Los efectos de la industria asociada los hemos visto, y los de las artes errantes y desunidas están por ver.⁹⁷

El valor de la llibertat econòmica predicada des de la Cort no li apareixia a Capmany com un camí confluent amb el de la recuperació de l'enyorada lliber-

94. Ramón Miguel PALACIO, *Discurso económico político en defensa del trabajo mecánico de los menestrales, y de la influencia de sus gremios en las costumbres populares, conservación de las artes y honor de los artesanos*, Madrid, Antonio de Sancha, 1778.

95. «Catálogo de las obras que ha publicado D. Antonio de Capmany» (1812), apèndix dins Guillermo FORTEZA Y Valentín, *Juicio crítico de las obras de D. Antoni de Capmany y de Montpalau* (Real Academia de Buenas Letras de Barcelona. Sesión pública del día 2 de noviembre de 1856), Barcelona, Tomás Gorchs, 1857, pàg. 62.

96. La dedicatòria empra termes exageradament laudatoris que no amaguen una ironia que recorda la dels dos nobles bascos, Álava i Peñaforida: «Hoy, por una feliz y repentina revolución, debida toda al influxo y luces de Vuestra Señoría Ilustrísima, fermentan en la nación ideas claras de economía». Ironia seguida d'altres, sobre la possible deriva corporativa de les projectades societats econòmiques i sobre la filantropia dels privilegiats: «...aunque mi trabajo no merezca aplausos, mi buena intención y deseo de nuestra prosperidad nacional encontrará ciudadanos indulgentes en el gremio de las sociedades económicas, donde los hombres, por uno de los prodigios que sabe obrar V. S. I., deponiendo todo lo que no [sic] es suyo, honores, títulos y puestos, se hacen iguales para hacerse amigos, y amigos para servir mejor a la patria» (*Discurso económico...*, dedicatòria, sense paginar).

97. *Discurso político...*, pàg. 194 (redacció variada en el *Discurso económico...*, pàg. 48, amb un important afegit que, entre altres coses, situa Barcelona com a capital industrial d'Espanya: «Los efectos de los oficios incorporados y demarcados los hemos visto en toda Europa, y hoy los vemos en Londres, París y Barcelona, talleres florecientes de las artes de Inglaterra, Francia y España; los de las artes errantes, oscuras y desunidas están por verse»).

tat política, indestruïble –sempre segons l'experiència històrica– de l'existència de cossos intermedis entre el poder sobirà i l'individu.

L'any següent de la publicació del *Discurso económico*, a les pàgines del primer volum de les *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*, igualment editat per Antonio de Sancha, Capmany reivindicava l'autoria del seu assaig.⁹⁸ El manteniment de l'incògnit havia esdevingut impossible, perquè el nucli dels arguments en defensa de les corporacions, ara vinculats explícitament amb l'experiència històrica barcelonina, era reproduït en una obra obertament seva, patrocinada per la Junta de Comerç catalana i que era alhora una resposta a la crida a fer històries econòmiques de les províncies d'Espanya inclosa per Campomanes entre les tasques pròpies de les societats econòmiques i una nova presentació de les reivindicacions locals sota la forma de demostració històrica, és a dir, empírica.

Tot i que cap de les dues versions del discurs de Capmany no fa esment significatiu del context català, el nucli del seu argument, tal com apareix al *Discurso político*, explota la inconseqüència d'un dels pensaments del fiscal del Consell de Castella que hem llegit abans, referit precisament a Catalunya, l'estima de la laboriositat catalana com a valor ètic imitable per la resta d'Espanya i el rebuig de les formes socials a través de les quals s'exerceix aquesta virtut:

Si la libertad absoluta de ingeniarse e industriarse por todos los medios imaginables, aunque sea teniendo tres oficios, produce tan saludables efectos, no salgamos de España: ¿Cómo en los pueblos que, por su indolencia o ignorancia, gozan de este pretendido beneficio, aún no se labra un carrillo de pozo ni un [h]uso de rueca según reglas? [...] ¿Por qué las provincias menos industriosas y pobladas de España son las más abiertas y disfrutadas por los extrangeros? Yo celebrara que alguno me explicase esta contradicción, porque sospecho que en el país donde reyna esta libertad en los oficios y profesiones las artes no tienen estimación [...].⁹⁹

Després que Campomanes abandonés l'atac frontal a les fàbriques i als gremis i es concentrés en la reforma d'aquests darrers, Capmany alterà l'ordre general del discurs original, introduí nous passatges i, sobretot, prescindí de nombrosos arguments o els presentà de manera més diluïda.¹⁰⁰ És precisament per tot això que, en el present context, ens interessa més el primitiu assaig que no pas la publicació més divulgada.

Com indica la disposició dels adjectius en el títol de la versió original de l'assaig –*Discurso político económico*–, Capmany hi afronta obertament la motivació política de l'actitud adversa de Campomanes respecte als gremis urbans i hi dóna una resposta pragmàtica:

98. Antonio de CAPMANY Y DE MONPALAU, *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*, Madrid, Antonio de Sancha, 1779, vol. I, «Parte tercera. De las antiguas artes de Barcelona», pàg. 34, nota.

99. *Discurso político...*, pàg. 194-195 (sense equivalent en el *Discurso económico...*).

100. La diferència entre les versions fou molt ben vista pel descobridor del *Discurso político* (Luis SÁNCHEZ AGESTA, «La apología de los gremios de Capmany», *Archivo de Derecho Público* (Universitat de Granada), II (1949), pàg. 63-64; i *El pensamiento político del despotismo ilustrado*, Madrid, Instituto de Estudios Políticos, 1953, pàg. 310-311). Per al conjunt de les estimacions modernes sobre la relació entre els dos textos i la seva cronologia: GRAU I LÓPEZ, «Antoni de Capmany i el primer discurs...», pàg. 540-541.

La historia de los tumultos populares en todos los reynos y provincias es antigua, larga y triste de referirse. Las ciudades grandes han sido siempre más expuestas; no porque su pueblo estuviere distribuido en cuerpos de industria, [...] sino porque es numeroso [...]. A lo menos donde hay gremios tiene el gobierno unos medios ya establecidos que, mejorados en la parte que tengan defectuosa, pueden, en las manos de la autoridad pública, asegurar la obediencia, la tranquilidad y el buen orden de un pueblo con muchísima más eficacia y facilidad que en las ciudades donde el pueblo sufre una anarquía económica y política; y si no, véase dónde son más frecuentes los delitos. El hombre sin propiedad nada posee; el que nada posee, nada tiene que perder; y el que no tiene que perder, no tiene patria. Este hombre es el labrador sin tierra y el artesano sin cuerpo.¹⁰¹

És evident la sintonia de Capmany amb el moviment social que donà lloc a la insubordinació catalana dels anys 1773-1774, i és a la llum d'aquesta experiència històrica que cal avaluar la seva defensa, no sols de les corporacions artesanes, sinó del conjunt de les estructures de la societat estamental que podien oposar resistència als dissenys de poder omnímode de la Cort i, a canvi, oferir a la Monarquia pactes que asseguressin un progrés efectiu.

Des del punt de vista que més ens interessa aquí, el *Discurso político* es diferencia del *Discurso económico* per la seva defensa global de l'economia urbana en el context d'una exaltació del principi de la divisió del treball com a font d'engrandiment material i moral.

La primera de les quatre parts del *Discurso político*, que culmina amb el passatge que acabem de transcriure, és directament oposada a la teoria de Marcandier i Campomanes sobre la indústria dispersa i s'articula entorn del contrast natural entre l'agricultura i la indústria:

La labranza no forma gremio exclusivo, porque no es una profesión precaria, sino un destino común y la primera necesidad del hombre en sociedad. [...] La tierra, o su posesión, no es una maestría, o derecho fácil o libre de adquirir; es una propiedad civil, que la ley protege y perpetúa con una real exclusion a favor de ciertas familias. [...] todo labrador está seguro por el derecho de otro labrador: no puede usurparle su oficio, sin usurparle su propiedad. El labrador es un hombre sedentario y fijo en el terreno, que no puede transmigrar, ni multiplicarse más que las propiedades. [...] En fin, el labrador está muy disperso, y aislado para poder formar una comunidad diaria y activa, y los intereses de un labrador en nada dependen de los de otro.¹⁰²

Mentre que l'activitat de l'agricultor se sosté o no en funció de la qualitat dels seus productes, que no depenen d'unes regles determinades i universals, la dels

101. *Discurso político...*, pàg. 174b-175b. *El Discurso económico...*, pàg. 23, recull i varia les darreres frases (a partir de «El hombre sin propiedad...») enmig d'un paràgraf, però no al·ludeix als avalots ni a la contribució dels gremis a l'ordre públic.

102. *Discurso político...*, pàg. 176a-173b (sense equivalent en el *Discurso económico...*).

artesans ha de ser regulada per unes ordenances particulars de l'ofici i garantida pels corresponents privilegis corporatius, amb la concessió de les mestries, que per a Capmany –com hem llegit abans– són l'equivalent al dret de propietat de la terra:

En las artes sucede lo contrario: éstas por su naturaleza necesitan un sistema que las anime, honre y conserve; y como los artesanos, para la utilidad propia y pública, y por la necesidad recíproca de las mismas artes, viven encerrados en las capitales y pueblos numerosos y mercantiles, se han sabido distribuir y distinguir en varios cuerpos antiguos.¹⁰³

La segona part del *Discurso político* defensa l'autonomia d'aquestes corporacions dins l'ordre estamental per la seva contribució a l'autoestima dels artesans. L'autonomia judicial hi és afirmada en uns termes que Capmany haurà d'abandonar ja en el *Discurso económico* davant el fort corrent a favor de l'extensió de la justícia ordinària.¹⁰⁴

De tota manera, la tercera part edifica una ambiciosa argumentació contra l'intent governamental d'unificar les ordenances professionals a tot el territori de l'Estat. Enfront d'aquest programa de creació d'un mercat d'abast coincident amb els límits de la Monarquia que havia d'anar avançant més enllà de la durada de Campomanes al capdavant de la política, amb el nou impuls que hi donà Jovellanos, primer, i, sobretot, arran de la revolució liberal del segle XIX, Capmany posa de manifest la diversitat empírica de les economies locals i relaciona directament el grau de divisió dels oficis amb la dimensió de la respectiva col·lectivitat dels consumidors.

Com que la concentració de població no és uniforme i, a més, va variant en cada lloc de maneres que «ni el legislador, ni el gobierno, ni el mismo artífice pueden prever», el fet és que «nadie puede adivinar aquel punto hasta dónde un arte puede dividirse y subdividirse en diferentes profesiones auxiliares o parciales de la principal».¹⁰⁵ En aquest context eminentment dinàmic, la missió del legislador que vulgui fomentar el progrés col·lectiu no és legislar per punt general, sinó protegir amb mesures específiques per a cada lloc les activitats més amenaçades, és a dir les més fines que s'hi hagin pogut desenvolupar naturalment. Amb un exemple:

El tallista siempre ha de defenderse del carpintero. El primero, ni por los diferentes principios de su arte, ni por la calidad de la obra que maneja, tiene faci-

103. *Discurso político...*, pàg. 173b. Al *Discurso económico...*, pàg. 4, s'hi arriba des d'un context diferent: «Pues si la buena policía quiere que los hombres sean conocidos ocupando cada uno su lugar, esta distribución y demarcación de clases autorizadas son unos verdaderos órganos de su armonía, y más en las ciudades populosas y pueblos mercantiles, donde ordinariamente residen los artesanos, ya para su propia conveniencia y servicio público, ya por la necesidad recíproca de los mismos oficios, auxiliares los unos de los otros».

104. «Nadie es tan fatuo que crea ser independiente, pues el sultán depende de los genizaros; pero todos lo son bastante para hacerse una ilusión de libertad, que no es otra cosa que la de no ser un ciudadano juzgado por éste, sino por esotro que conozca mejor sus intereses. Hágase que los soldados dependan de los letrados, y entonces veremos confundido el paisano y el soldado, y nullos el fuero y estimación militares» (*Discurso político...*, pàg. 176b; sense equivalent en el *Discurso económico...*).

105. *Discurso político...*, pàg. 184 (versió més suau en el *Discurso económico...*, pàg. 37).

lidad ni ocasiones para usurpar el trabajo del segundo; y éste, que nunca puede perder en abrazar los oficios accesorios de su profesión, es un hombre que pelea con ambos brazos contra otro que tiene atado el uno y que, a la larga, ha de quedar debaxo. Así la buena policía y la justicia piden en esta materia que todo favor y privilegio esté de parte de los artífices más finos y menos necesarios, y, por lo mismo, más expuestos a ser arruinados.¹⁰⁶

La divisió del treball pròpia de la ciutat, derivada, en un principi, de la gran dimensió del mercat local, es pot intensificar després en funció de la capacitat que tingui la col·lectivitat a l'hora d'impulsar un comerç d'exportació:

No es el consumo local el que hace florecer más las artes y hacer progresos rápidos a la industria: el comercio exterior es el objeto principal que las anima y perfecciona, porque las pone en concurrencia. Sólo ésta puede promover el gusto, la invención y la economía en los artífices. Los países extranjeros tienen ciertas necesidades, gustos y aun fantasías que es menester que las naciones que las proveen sepan contentar y satisfacer.¹⁰⁷

Campomanes dipositava grans expectatives de regeneració en l'admissió de treballadors estrangers i, per això prometia grans facilitats als immigrants. A propòsit d'aquestes il·lusions ministerials, Capmany exposa la importància decisiva de les condicions ambientals del lloc d'arribada i també de les funcions del capital comercial i de l'empresariat urbà, imprescindibles per a qualsevol negoci industrial d'importància:

¿Qué ganaría la Mancha o la Estremadura, por exemplo, en que admitieran dos, tres o quatro fabricantes de tisú de oro u otros tantos trabajadores en la manufactura de indianas de Ginebra, si con estos oficiales no viniesen los fabricantes principales, que tienen caudal y la ciencia general fabril, económica y mercantil de la fábrica? En todos los países de industria, hombres acaudalados o compañías mercantiles emprenden los establecimientos de las manufacturas, con las quales dan impulso y trabajo seguro a los artífices que, baxo la dirección de tratantes activos, se multiplican y prosperan. El extranjero sólo trae sus brazos y buena voluntad de trabajar: y con estas dos cosas se morirá de hambre en el país donde no encuentre los ramos de su oficio ya establecidos y corrientes.¹⁰⁸

En aquest terreny, Capmany estableix l'excepció, conforme a l'experiència barcelonina moderna, dels estrangers que portin amb ells algun secret de fabricació:

El que nos comunicase el secreto de la porcelana, las operaciones de las muselinas, la manufactura de la relojería, merece honores y recompensas. [...] Las artes nuevas y los nuevos ramos de industria del extranjero, patrocini-

106. *Discurso político...*, pàg. 185 (sense equivalent en el *Discurso económico...*).

107. *Discurso político...*, pàg. 188 (sense equivalent en el *Discurso económico...*).

108. *Discurso político...*, pàg. 196 (sense equivalent en el *Discurso económico...*).

nado por el gobierno o algún cuerpo o particular acaudalado de la nación, introducen nuevos ramos de población. Pues como los artífices no son como los soldados, que viven del prest, sino de su industria, donde no haya trabajo sino para ciento, mal vivirán doscientos. Estas cosas son como el agua, que siempre busca su nivel.¹⁰⁹

La quarta i darrera part del *Discurso político* canta exhaustivament els valors d'una societat urbana madura on la infraestructura dels oficis permet afrontar els grans reptes de la competitivitat, començant pel servei als projectes bèl·lics del monarca:

Los cuerpos de oficios emprenden abastos y rápidas expediciones; promueven fábricas, costean máquinas y dan un gran impulso a la industria y al comercio en general. Las empresas de la Corona, por vastas, difíciles y ejecutivas que sean, hallan en la economía y actividad de estos cuerpos inteligentes y bien organizados todo el servicio y desempeño posibles.¹¹⁰

I al mateix temps, seguint el modern corrent anticoltbertià però a la vista d'unes manufactures puixants, marca els límits de les iniciatives empresarials de la mateixa Corona i exalta amb seguretat la figura dels empresaris privats:

...un Gobierno, a pesar de sus sabias intenciones y paternal zelo, siempre ignora el mecanismo de una manufactura; y además, no tiene lugar ni destino para baxar hasta las últimas menudencias. Tampoco tiene una presencia real, ni un interés personal y bursátil en las obras, que sólo debe proteger. Toda industria que se promueve a costa del real erario siempre es violenta y dispendiosa. Primeramente los obreros trasplantados o llamados se venden caros, porque se consideran necesarios, y encarecen prodigiosamente la mano de obra. Además los sobrestantes, los zeladores y toda la corte de la fiscalidad adquieren un empleo; un empleo da un sueldo, y los sueldos no comunican luces. Entonces la fábrica no anda, y el fabricante es un ente de razón. Como no hay persona cuya fortuna siga la de la manufactura, ésta sale costosa y al fin se arruina, porque su movimiento no era natural.¹¹¹

El principi de la divisió del treball regulada, experimentat en els oficis, s'estén també al treball no qualificat sota l'ègida de l'empresariat capitalista, dins de la fàbrica urbana i a l'hinterland rural. Atent a la defensa de l'economia barcelonina –la que opera dins el cercle de les muralles, podríem dir–, Capmany, al llarg del seu *Discurso político* (i encara més en el *Discurso económico*), evita abordar el concepte d'“indústria popular” tal com el presentava Campomanes, amb el seu encadenament d'especulacions sense base i de càlculs prospectius plens de fantasia, però no ignora la indústria dispersa realment existent a l'entorn de

109. *Discurso político...*, pàg. 199-200 (sense equivalent en el *Discurso económico...*). “Pues” pot ser un error d'impremta en lloc de “Pero”.

110. *Discurso político...*, pàg. 202 (*Discurso económico...*, pàg. 49).

111. *Discurso político...*, pàg. 203-204 (*Discurso económico...*, pàg. 50-51).

Barcelona. Capmany en parla, de manera puntual, a propòsit de la competència que aleshores s'anava establint entre la tradicional filatura de la llana, gestionada pels gremis, i la nova del cotó, impulsada pels fabricants d'indianes, associats o no.¹¹² I ho fa per reafirmar el seu criteri conservador d'afavorir la iniciativa empresarial privada sempre que les seves innovacions siguin compatibles amb les pràctiques sedimentades i permetin preservar-les:

...como el trabajo ministerial y auxiliar de obreros, peones y mugeres en las fábricas es indeterminado y no sujeto a ciertas exclusiones, estas personas pueden escogerse el género de maniobras o ocupación que más les acomode o guste; pero la conservación de la misma industria exige cierta sujeción indirecta que en los efectos viene a ser la misma que los gremios imponen en la división de oficios; y es no introducir labores finas y de lujo en los pueblos en que los hay groseros y de primera necesidad; pues esta libertad de abrazar todo género de industria haría correr a las manufacturas sucias, bastas y cansadas el riesgo de ser abandonadas por otras más aseadas, descansadas y lucrosas, y se perderían unas y otras.¹¹³

LA RESPUESTA MUNICIPAL

Els encarregats d'elaborar les respostes oficials del municipi de Barcelona als discursos de Campomanes foren tres regidors destacats: Domènec Fèlix de Móra, marquès de Llió, Josep Francesc de Portell i Rafael de Llinàs. A diferència de l'escrit personal d'Antoni de Capmany, que, malgrat els vincles que podem suposar que el lligaven a la causa barcelonina, no havia de carregar explícitament amb cap representació externa, els dos extensos memorials municipals adreçats al cap del Consell de Castella, Manuel Ventura Figueroa, formen part d'una seqüència de missatges reivindicatius de l'Ajuntament de Barcelona i n'han d'assumir la continuïtat de manera inexcusable.¹¹⁴

Arran de l'adveniment de Carles III el 1759 i de l'obertura política que indubtablement significà el nou regnat a Catalunya, el consistori barceloní havia cregut oportú palesar les dificultats amb què topava el govern municipal a causa de l'escanyament financer anunciat des dels decrets de la Nova Planta i també els obstacles al desenvolupament de la societat urbana derivats de les mesures punitives adoptades en aquell moment inicial del règim borbònic, entre les quals destacaven la supressió de la Universitat i la separació entre les corporacions econòmiques i el govern municipal. Al llarg de la primera quinzena d'anys del regnat, els afanys reformistes del monarca i els seus ministres havien anat subministrant als representants d'una ciutat en clara expansió ocasions per demanar una revocació de les decisions repressives de Felip V i recuperar així, si més no parcialment, els àmbits de poder de l'antic Consell de Cent. Apaivagat el conflicte dels anys 1773-1774, fou un altre cop des d'aquest punt

112. GARCIA I BALANÀ, *La fabricació de la fàbrica...*, pàg. 81.

113. *Discurso político...*, pàg. 212-213 (sense equivalent en el *Discurso económico...*).

114. AHCB, 1D-IV, *Político: Representaciones*, 1776, f. 60r-106r (resposta al *Discurso sobre el fomento de la industria popular*, 27-II-1776) i f. 289v-341r (resposta al *Discurso sobre la educación popular de los artesanos y su fomento*, 10-VIII-1776).

de vista que els regidors barcelonins miraren d'aprofitar les darreres consignes de Campomanes.

Malgrat les disposicions de la Nova Planta, que havien posat els gremis sota l'autoritat de l'Audiència, l'Ajuntament borbònic havia recobrat a la pràctica part de les seves antigues funcions tutelars, i és lògic que, davant el *Discurso sobre el fomento de la industria popular* i vista la deriva immediata de Campomanes, els regidors compartissin amb Antoni de Capmany l'atenció preferent a l'atac als gremis que s'hi conté. Els memorials preparats per Llió, Portell i Llinàs en defensen el funcionament en termes menys exhaustius que l'autor del *Discurso político / Discurso económico*, però amb coincidències de fons explicables per unes experiències i uns antecedents doctrinals compartits; critiquen les reformes que haurien d'afectar en profunditat els gremis, entre altres raons perquè les mesures a aplicar encara eren objecte de dissensió entre els reformistes; i enfront de la indiscriminada protecció que anunciava el Consell de Castella a favor dels artífexs estrangers, retraten també la maduresa de l'economia catalana articulada des de la ciutat de Barcelona.

Ara bé, l'estratègia discursiva dels regidors passa per una acceptació explícita del concepte de la "indústria popular" proposat per Campomanes i la declaració emfàtica que aquest sistema ja forma part del tramet econòmic català. La declaració és prou congruent, en termes generals, amb la difusió de les activitats tèxtils per tota la regió, però és evident que Llió i els seus companys han volgut retratar-la en termes del tot coincidents amb les teories extretes de Marcandier, i per això en subratllen les elaboracions més bastes –el cànem i no la llana– i els circuits estrictament locals de la producció, el comerç i el consum:

...como no haia casi lugar ni villa en el Principado donde no se hallen establecidos uno o más telares de lienzos para el consumo y decente porte de las familias de sus habitantes y aldeas comarcanas, es notable la [aplicación] que resulta de esta práctica, con especialidad a las mugeres y niñas, en las preparaciones de toda especie de lencería, singularmente en hilar los cáñamos más groseros de su cosecha, destinándolos para tejidos de lienzos comunes o usuales de sus familias, y separando al mismo tiempo los de primera calidad (quando los tengan sobrantes) para vender en las ferias públicas o a los provehedores de la Real Armada.¹¹⁵

No obstant aquesta dispersió de les activitats industrials, la connexió entre el territori i la seva capital i la funció directora de Barcelona són presentades com a crucials per al bon funcionament del sistema:

...los muelles que dan movimiento y han especialmente de promover la industria popular en esta capital concisten principalmente en la unión y conexión en los demás pueblos de la provincia, en la extracción de sus frutos y producciones naturales, en la circulación y trueque recíproco de los géneros sobran-

115. AHCB, 1D-IV, *Político: Representaciones*, 1776, f. 64r/v.

tes con las primeras materias que no rinde este clima y en la importante rehu-
nión de los vastos ramos de agricultura, industria y comercio.¹¹⁶

Tenint en compte els coneixements moderns sobre la protoindustrialització catalana, també és una afirmació ajustada a les pràctiques setcentistes l'afirmació que havien estat els mateixos gremis, nervi de l'economia urbana, els impulsors de la difusió de l'elaboració tèxtil en l'àmbit rural, tot i que, en aquells anys precisament, l'expansió de la producció cotonera a Barcelona anava trasbalsant els vincles establerts al voltant de l'elaboració de la llana i variava el mapa de les especialitzacions dins la filatura:

De su buen uso [dels estatuts i ordenances dels oficis] dimanaron tan notables ventajas como las experimenta el público y no se ocultan a los departamentos de Policía y de Estado, y con especialidad al de la Real Hacienda; con él han influido nuestros gremios a los progresos del comercio marítimo, han facilitado con notable incremento la recaudación y percepción de los reales impuestos, y por él han fomentado visiblemente la industria popular de toda la provincia, sin otros auxilios que el de sus laboriosos ingenios ni más preliminares o instrucciones académicas que las que prescriben y entrañan sus respectivas ordenanzas.¹¹⁷

A la vista d'aquests èxits empresarials, el consistori municipal rebutja que els gravíssims inconvenients del sistema corporatiu indicats per Campomanes en l'apartat quinzè del seu *Discurso sobre el fomento de la industria popular* tinguin res a veure amb el cas de Barcelona i Catalunya. I segons això, les mesures de reforma indicades pel govern espanyol no haurien de tenir-hi aplicació, ni haurien de ser repetides unes crítiques mancadades de fonament:

...como la observancia y práctica de nuestros gremios se oponga directamente a estos mismos inconvenientes y aun los destruya, parece que no deberá venir comprendida en la ley común de que se trata, y mucho menos declarada en otro concepto que el que hasta aquí se ha merecido, según los progresos con que se ha hecho floreciente o tal vez envidiable a los profesores extranjeros.¹¹⁸

L'objectiu principal del memorial municipal en resposta al primer dels discursos de Campomanes és la reivindicació de Barcelona com a capital econòmica de Catalunya i dels gremis com els seus executors, completada de fet en el passatge que acabem de llegir. Més endavant, dins d'un context de petició de suport a les estructures del comerç barceloní, els regidors manifesten la seva preocupació pels possibles efectes negatius de la introducció del luxe que, si esdevé excessiu, afavoreix massa les importacions i desequilibra la balança dels intercanvis. En el mateix sentit crític i amb paraules que recorden les emprades per Campomanes

116. AHCB, 1D-IV, *Político: Representaciones*, 1776, f. 82r/v.

117. AHCB, 1D-IV, *Político: Representaciones*, 1776, f. 72v.

118. AHCB, 1D-IV, *Político: Representaciones*, 1776, f. 73r.

en comparar les economies regionals de Galícia i Catalunya, aflora a continuació la inquietud per alguns “vicis” en les activitats industrials:

Tales son los que padecen algunas de sus fábricas, que, sin embargo de haber contribuido a la brillantez de nuestro comercio con visibles influxos y ser muchas sus ventajas así en el consumo interior como en el exterior que produce la venta y extracción de sus artefactos, no dexa con todo de ocasionar algunos perjuicios en la práctica que, por ser agenos de su instituto podrían fácilmente corregirse y evitarse.¹¹⁹

És des d'aquest punt de vista –crític però no desqualificador– que els regidors s'ocupen de les fàbriques d'indianes i pintats:

Entre las [fábricas] más visibles de esta clase descuellan con alguna preferencia las de indianas y lienzos pintados, de cuyos establecimientos (subdivididos en los tres obgetos correspondientes a lo superfino, fino y entrefino) experimenta la industria popular los más ventajosos progresos con ruina de las extranjeras.

Tot i la seva contribució a l'enriquiment col·lectiu, aquests establiments susciten en l'ànim dels regidors de Barcelona unes inquietuds que, si bé no els fan compartir els designis de desindustrialització promoguts en el *Discurso sobre el fomento de la industria popular*, els mouen tanmateix a plantejar-ne els efectes negatius sobre l'ambient social i, molt específicament, sobre l'aprofitament del territori urbà i periurbà:

Es así que para poner corrientes estas fábricas son necesarios varios y costosos prerequisites, como son un operario cubierto y capaz para los telares, asoteas espaciosas para los dibujantes, pintores y gravadores, y prados llanos y amenos con inmediación a alguna laguna, asequia, noria o estanque para el blanqueo de los lienzos, enjuto y soleo de las indianas, pero acaso será justo que, con estos y otros pretextos que o se abultan o se aparentan, se propasen y excedan las facultades que parece se han concedido a algunos fabricantes para ocupar una crecida porción de terreno del público, como se ha verificado de algunos años a esta parte sin conocimiento de la Ciudad en las tierras llamadas del Juncar, destinadas por S. M. para el pasto de las reces que sirven al abasto público de esta plaza y tropa de su guarnición, quienes tocan y experimentan ya los inconvenientes insinuados en el mayor precio e inferior calidad de las carnes, después que, en virtud de establecimientos concedidos por esta Bailía General, como lo representó la Ciudad en cuatro de agosto de 1767, se han edificado en la parte más fértil de aquel sitio, no ya cubiertos o barracas para el resguardo de las indianas con los apartamentos más precisos para la maniobra de sus operarios, sino casas de recreación, deliciosos jardines y huertas al regadío con notable abuso de sus concesiones y gravamen de este pueblo.¹²⁰

119. AHCB, 1D-IV, Político: Representaciones, 1776, f. 92r-v.

120. AHCB, 1D-IV, Político: Representaciones, 1776, f. 92v-93v.

De fet, l'actitud crítica dels regidors de 1776 respecte a les fàbriques d'indianes estava condicionada primordialment pel litigi que els enfrontava amb la Corona a propòsit dels terrenys de la Granota i el Joncar. Des de l'Edat Mitjana, els aiguamolls de la façana marítima del Pla entre el recinte urbà i la riera d'Horta i la llera del Besòs havien estat destinats a pastures per al bestiar que arribava per ser sacrificat i consumit pels habitants de Barcelona. Arran del 1714, aquest bé, com la resta del patrimoni municipal, havia estat confiscat per la Corona i encomanat a l'administració de l'intendent militar, que, tot respectant en part la funció tradicional de les pastures –perquè a l'Ajuntament borbònic li fou retornada la competència sobre el proveïment de la carn–, en féu també un terreny de caça per als militars i de pràctiques de tir i altres exercicis castrenses. Però a mesura que va anar avançant el segle, els administradors, malgrat l'oposició municipal, van anar cedint a la temptació de traspassar, per venda o establiment emfitèutic, bocins de l'extens territori de la Marina de Llevant a diversos particulars, per a usos agrícoles o industrials. Per les seves condicions físiques –terreny pla amb aigua abundant– la Granota i el Joncar fou un espai especialment cobejat per a instal·lar-hi prats d'indianes, principalment els de les fàbriques situades intramurs, al barri de Sant Pere, a prop del Portal Nou, començant el 1738 per Esteve Canals, el primer fabricant d'indianes barceloní. El plet de l'Ajuntament contra la Corona per aquestes alienacions s'havia d'arrossegar fins a la revolució liberal del 1835, i el seu seguiment a Madrid fou una de les comeses desenvolupades per Antoni de Capmany, com a representant formal del municipi a la Cort, fins al 1808.

La dificultat de mantenir la nova activitat industrial sota control aflora també en la resposta al *Discurso sobre la educación popular*. En la carta de tramesa d'aquest document, Manuel Ventura Figueroa havia demanat informació amb molt bones paraules:

Con este objeto y el de fomentar en esa ciudad los gremios de artesanos, fabricantes y gentes de oficio que haia en ella aunque no se hallen reunidos en gremios, remito a V. S. dos exemplares del citado Discurso, esperando que todos y cada uno de sus individuos coadyube y promueba la enseñanza y buena policia de las artes, con la observancia de las reglas y precauciones que se proponen para su más útil aprovechamiento, remitiendo desde luego por mí mano una lista de los gremios o cuerpos de artesanos y mercaderes que hubiese establecidos en ese pueblo, con el número de individuos de cada uno, para que con esta noticia se les faciliten, por los medios más oportunos, los progresos y adelantamientos que necesiten. Si hubiese fábricas sueltas, no sujetas o no pertenecientes a gremio alguno, se extenderá también a ellas esta noticia con las particularidades que parezcan oportunas.¹²¹

121. AHCB, 1D-III, Político: Real y Decretos, 1775, f. 126-127.

Els regidors adjuntaren a la seva resposta una llista de gremis, amb un total de 3.083 individus inscrits el 1776, signada pel comptador de l'oficina del Cadastre, Josep Francesc Camps.¹²² Tot i que, des de la promulgació de les ordenances de fàbriques d'indianes de 1767, existia un registre de les empreses cotoneres, i que totes les fàbriques "arreglades" havien entrat obligadament a formar part de la Companyia de Filats de Cotó el 1772, el consistori municipal s'excusava per no incloure'n una relació en uns termes que semblen destinats a denunciar la incontrolable fluïdesa de l'activitat fabril, però que trasllueixen també la voluntat de no oferir massa informació sobre l'estructura econòmica de la ciutat:

...lo que no es practicable respeto a los fabricantes de indianas y otros de igual clase, no sólo porque a proporción del maior o menor consumo de los artefactos, pendiente por lo común de la voluntad de los comerciantes, se abren o cierran cada día muchas de aquellas fábricas, sino también porque sus operarios regularmente no son unos mismos, supuesto que emprenden aquella ocupación quando puede serles lucrosa, dexándola quando dexa de serlo, por otra que les sugiere la industria o la proporción de un jornal más ventajoso.¹²³

No podem pas abordar aquí els dos memorials municipals de 1776 en tota la seva complexitat, però al costat de les manifestacions de conservadorisme econòmic, és escaient d'indicar-ne també, ni que sigui breument, l'ambició política, amb conceptes i actituds difícilment conciliables amb la imatge d'egoisme de classe, mediocritat cultural i servilisme polític que s'ha adjudicat als regidors borbònics.

Campomanes i Figueroa havien insistit en la importància de l'educació i en el foment local de noves institucions consagrades a millorar els nivells d'instrucció.¹²⁴ Aquesta insistència proporcionà als regidors una oportunitat immillorable per analitzar tota la seqüència d'experiències formatives de la persona, en l'esfera familiar i en la dels oficis reglats i també als centres educatius pròpiament dits, per defensar l'autonomia dels dos primers àmbits enfront de les anunciades interferències del poder estatal i per demanar, en canvi, les decisions positives d'aquest mateix poder sense les quals era impossible redreçar els estudis superiors a la ciutat.

En efecte, el 3 de juny de 1767, arran de l'expulsió dels jesuïtes, el consistori barceloní ja havia criticat la supressió de la Universitat Literària de Barcelona i el trasllat dels estudis superiors a l'excèntrica i despoblada ciutat de Cervera, decisions de Felip V en acabar la Guerra de Successió, i n'havia reclamat la restitució a la capital de Catalunya. Les dues respostes a Campomanes se serveixen d'aquest precedent per demanar-ho novament amb gran èmfasi, com a culmi-

122. AHCB, 1D-IV, *Político: Representaciones*, 1776, f. 339-340.

123. AHCB, 1D-IV, *Político: Representaciones*, 1776, f. 338v i 341r.

124. «El establecimiento de las sociedades económicas es uno de los medios más eficazes de reunir la industria y una especie de escuela para aplicar y reducir a la práctica las reglas económicas y políticas que se proponen en uno y otro Discurso, y así combendrá que, teniéndolas a la vista, cuide V. S. que los zelosos patricios de todas clases sean los primeros que se distinguan con su exemplo en fomentar y promover este beneficio común, avisando separadamente las resultas de esta diligencia, que es la más esencial de todas» (AHCB, 1D-III, *Político: Real y Decretos*, 1775, f. 127).

nació d'un projecte d'il·lustració del conjunt de la societat urbana, d'acord amb les exigències de la modernització econòmica, però no sols en funció d'ella.¹²⁵

Probablement el punt més alt del doble missatge preparat per Llió, Portell i Llinàs són les frases de la resposta al *Discurso sobre la educación popular* on els regidors de Barcelona es desenten de la ideologia oficial del despotisme il·lustrat, i especialment del seu ingredient poblacionista, i proclamen l'educació com un dret universal de les persones. Com en els escrits de Capmany, també aquí l'evident reprovació de la perspectiva purament utilitària sobre el poble treballador que palesen els textos de Campomanes queda formulada com una imputació sense destinatari determinat:

...cessarán tal vez las declamaciones de algunos críticos que parece no adoptan, o conciben por lo menos de poca utilidad, el estudio de las letras y las ciencias para el mecanismo y material ocupación de una crecida porción de la plebe meramente dedicada a los oficios y a las artes, alegando que esta clase de hombres sólo están en el mundo para componer número, que la necesidad necessita de sus brazos y no de sus talentos...

Per als regidors, en canvi, aquests homes són també ciutadans envers els quals la col·lectivitat té uns deures morals:

...sería una especie de crueldad dexar a tantos hombres en una estupidez tan grande quando hay proporción para sacarlos de ella, además que las luzes y los ingenios no deben limitarse a la esfera o estado del que los posee, porque todo ciudadano, aun el ínfimo de la república, tiene derecho de reclamar que se le instruya de sus deberes y que se le enseñen ciertos elementos y artes que casi no pueden dexar de saberse en la vida común...

I aquesta il·lustració universal dels ciutadans, concordant amb l'esperit del segle, troba una justificació immediata en la mateixa política de reforma de les administracions locals espanyoles impulsada per Carles III. Passats deu anys des de la seva posada en marxa el 1766, els regidors aristòcrates tenen mentalment assimilades l'existència i la funció dels càrrecs d'elecció popular, alcaldes de barri, diputats del comú i síndics personers, i, en conseqüència, treballen en el relançament d'un joc polític participatiu a l'antic Saló de Cent:

...maiormente en esta era en que, no sólo conviene dirigir los artesanos por los principios comunes de una crianza civil y encaminarles a la perfección de sus respectivos ejercicios por medio de una educación oficiosa, sino que además se les ha de proporcionar para los de la jurisdicción parcial y ordinaria que pueden acaso administrar en sus respectivos barrios, y aun para la intervención y voto en los asuntos pertenecientes a las dotaciones y abastos del público, para que las elecciones populares se hagan a favor del mérito y la virtud...¹²⁶

125. AHCB, 1D-IV, *Político: Representaciones*, 1776, f. 99r-105v i 308v-309v, respectivament.

126. AHCB, 1D-IV, *Político: Representaciones*, 1776, f. 313r-314r.

Epíleg

Abans de 1740 començava les seves activitats la primera fàbrica d'indianes barcelonina, en un local principal al carrer del Portal Nou i un prat emplaçat enmig del solar litigiós de la Granota i el Joncar, en detriment de les funcions municipals. Tant el barri de Sant Pere com el futur Poblenou foren a la Barcelona del darrer terç del segle XVIII els punts de màxima concentració de l'activitat manufacturera i de màxima fricció social i urbanística.

El 1767 apareixia una ordenança per a les fàbriques d'indianes que regulava un sector en auge, i cinc anys després, el 1772, totes les empreses organitzades segons els requeriments de personal i instal·lacions que prescrivia l'ordenança es reunien en una companyia fundada per impulsar col·lectivament la filatura del cotó americà, obeint a la pressió dels interessos imperials de la Corona. Aleshores podia fer la impressió que, amb aquest nucli d'organització empresarial, la indústria cotonera esdevindria aviat un sector autocontingut i estabilitzat anàleg a les corporacions artesanes del ram tèxtil. Des del punt de vista patronal, no hi ha dubte que, tot i les peripècies pròpies de la maduració d'un sector, els efectes degueren ser semblants, sobretot pel que fa a la capacitat d'interlocució i de pressió sobre les autoritats. Ara bé, l'estructura de les empreses cotoneres descansava en altres principis i en un ús diferent i més flexible d'un ventall de treballadors que comprenia, d'una banda, una mà d'obra abundant i poc o gens especialitzada i, de l'altra, un seguit d'experts en cadascuna de les fases successives de la manufactura que exemplificaven el principi de divisió del treball progressiva exigida per les produccions d'alt valor afegit.

Quan es produïren els disturbis barcelonins de maig i juny de 1773 a propòsit del servei militar, tant els treballadors com els empresaris de les fàbriques d'indianes hi tingueren una intervenció significativa que aparegué especialment perillosa als ulls dels agents de la Corona. No obstant això, la posterior resistència ciutadana, allargada fins a l'estiu de 1774 i que aconseguí una part significativa dels seus objectius el 1776, fou conduïda per l'associació dels col·legis i gremis, la més sedimentada com a organització representativa, i secundàriament per la Junta de Comerç, que aixoplugava els principals empresaris cotoners.

A la vista de la complexa trama econòmica barcelonina i de quins eren els seus elements més dinàmics i, per tant, més amenaçadors, el protagonista intel·lectual de la reacció de la Cort, Pedro Rodríguez Campomanes, dirigí els atacs primerament contra les fàbriques urbanes, amb el *Discurso sobre el fomento de la industria popular*, elaborat el 1774, que, a més d'una prèdica insistent en pro de la dispersió o desurbanització de la producció tèxtil, contenia també una furibunda desqualificació dels gremis com a responsables d'una suposada desertització industrial de la regió. A mesura que el conflicte polític es va anar apaïgant Campomanes va anar modulant aquests atacs en el *Discurso sobre la educación popular de los artesanos y su fomento* de 1775 i en els seus apèndixs dedicats a les fàbriques, del mateix any, i a les institucions corporatives, de 1776.

El disseny polític estatal de destrucció dels cossos intermedis que oposaven resistència a l'absolutisme monàrquic se serví de la moderna teorització de la

llibertat de treball i d'empresa com a vehicle segur cap al progrés col·lectiu del país. Contra aquesta fal·laç promesa de promoció econòmica s'aixecaren les veus de l'Ajuntament de Barcelona en les respostes oficials als discursos de Campomanes, el 1776, i d'Antoni de Capmany en el seu *Discurso político económico sobre la influencia de los gremios en el Estado, en las costumbres populares, en las artes y en los mismos artesanos*, publicat en versió mitigada el 1778.

Els interlocutors catalans del govern espanyol no s'enganyaven sobre el sentit de les crítiques "econòmiques" de Campomanes, i per això es concentraren a defensar els principis corporatius com a fonament històric –és a dir, empíric– d'una economia urbana madura. Les privatives gremials semblaven efectivament incompatibles amb el principi de la llibertat, associat a la innovació econòmica, i l'Estat tenia, en qualsevol cas, la potestat de suprimir-les. En canvi, les fàbriques d'indianes, nascudes com a efecte secundari i impensat de determinades mesures duaneres del temps de Felip V, eren unes entitats acostumades a les successives fluctuacions de la política econòmica dels Borbons i tenien una demostrada capacitat, no sols d'adaptar-s'hi, sinó també d'aprofitar a fons la liberalització mitjançant variacions de mètodes i d'especialitzacions que les blindaven contra els afanys desindustrialitzadors.

El reglament del lliure comerç de 1778 no va poder ser explotat immediatament per la situació de guerra amb Anglaterra a propòsit de la rebel·lió de les Tretze Colònies, però el 1783, arran del restabliment de la pau i de la normalització del tràfic marítim atlàntic, l'activitat econòmica barcelonina féu un gran salt endavant, amb una sobtada expansió de les fàbriques. Els industrials cotoners van fer créixer les activitats productives del sector pels dos extrems: d'una banda, incrementaren l'estampació de teixits de lli importats des dels països del mar del Nord i reexportats cap al món colonial i, de l'altra, emprengueren de manera decidida la filatura del cotó americà i la seva mecanització mitjançant l'aplicació de tècniques importades d'Anglaterra, a la ciutat mateixa i en un hinterland cada cop més ben articulat amb la capital de Catalunya.

El sobtat auge de l'activitat industrial dins els murs de Barcelona suscità, a començament de l'any 1784, una forta reacció municipal, no contra la presència de les fàbriques, que havia esdevingut inqüestionable per a les autoritats locals i les estatals, sinó sobre les seves repercussions en l'estabilitat econòmica i social i en les condicions higièniques de la ciutat. Un intent primerenc d'establir dins la ciutat zones reservades per a l'activitat industrial i d'afavorir altres emplaçaments per a les futures empreses fou desactivat de manera immediata per la mobilització dels fabricants i de la Junta de Comerç a Madrid amb el suport tècnic d'un interessat informe higiènic del doctor Masdevall, que algun dia convindrà llegir críticament. En qualsevol cas, l'interessant debat sobre la concentració fabril i els efectes que generà aquesta nova conjuntura expansiva anunciava les qüestions que ocuparien la societat barcelonina al llarg del conflictiu però puixant segle XIX, i ja no tenia res a veure amb els designis de la "indústria popular", que deu anys enrere havia obligat a defensar els drets elementals dels ciutadans de Barcelona: els drets econòmics i els drets polítics.